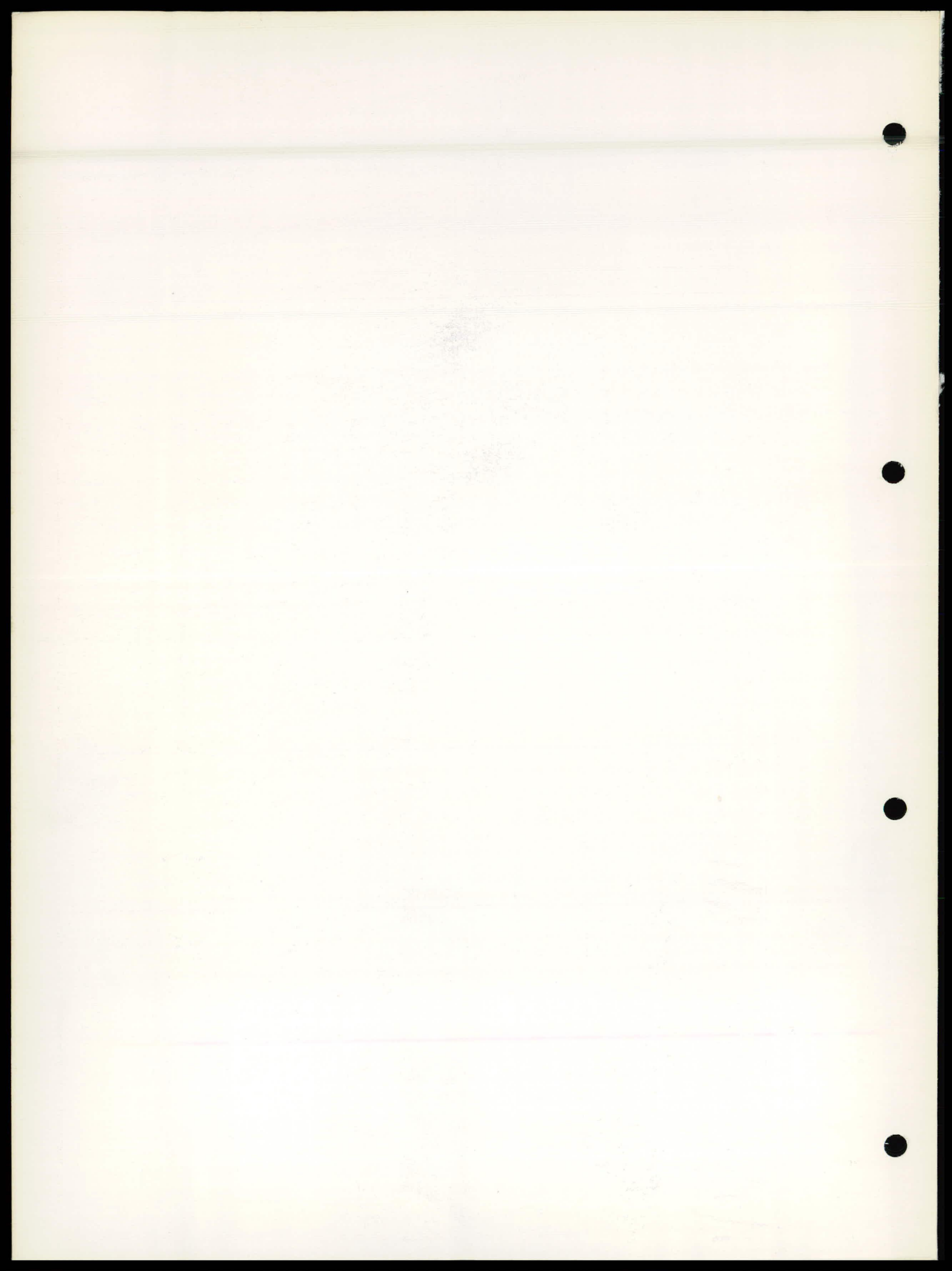

"kijk maar,
er staat niet
wat er staat"

"KUK MAAR
ER STAAT NIET
WAT ER STAAT"

IN DIT BOEJE VIND JE

Eerst een inleiding, waarin je iets kunt lezen over de woorden 'abstract' en 'concreet'. Daarna volgt een uitleg bij de dingen die je in de verschillende zalen kunt zien. Je vindt het verhaal bij

zaal 1 op blz. 1,2 en 3
zaal 3 op blz. 3,4 en 5
zaal 4 op blz. 4,6 en 7
zaal 5 op blz. 8,9,10,11 en 12
zaal 6 op blz. 12,13,14,15,16 en 17
zaal 9 op blz. 18,19 en 20
zaal 10 op blz. 20,21,22,23,24 en 25
zaal 11 op blz. 25 en 26
zaal 12 op blz. 27
zaal 13 op blz. 28 en 29.

veel plezier!

INLEIDING

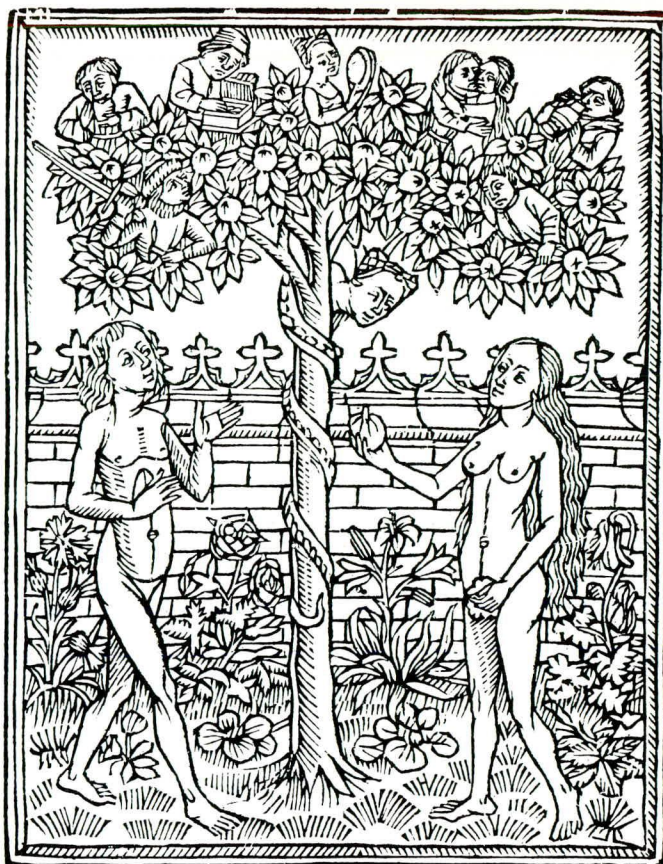
De tentoonstelling waar dit boekje bij hoort gaat over twee dingen, n.l.: over het uitbeelden van 'abstracte begrippen' en over 'abstracte kunst'.

Het is niet eenvoudig om uit te leggen wat 'abstract' betekent; laten we eerst eens kijken wat niet abstract is. De dingen die je om je heen ziet en die je aan kunt raken of beetpakken zijn niet abstract; dergelijke dingen worden concreet genoemd. Dus dingen die je kunt zien en aanraken zijn concrete dingen, zoals b.v. tafels, stoelen, truien, appels, bloempotten, vulpennen, auto's en huizen, maar ook rook en water.

Onze wereld bestaat niet alleen uit concrete dingen, we hebben ook een denkwereld. Alles wat abstract is hoort thuis in de denkwereld. Iets wat je abstract noemt kun je niet zien of beetpakken. We kennen 'abstracte begrippen' en gebruiken ze dagelijks in ons spreken: b.v. gezellig, gelukkig, vreselijk, of macht, liefde, wantrouwen en geloof. Abstracte begrippen worden gebruikt om bepaalde gevoelens, meningen en ervaringen die in onze denkwereld bestaan uit te drukken. Abstracte begrippen en concrete dingen kunnen heel veel met elkaar te maken hebben. Het is b.v. mogelijk om abstracte begrippen uit te drukken door middel van concrete dingen.

Concrete dingen kunnen extra betekenis hebben, die je er niet zomaar aan ziet. Dat kan een betekenis zijn die je er zelf aan geeft omdat zo'n ding bepaalde herinneringen of gedachten bij je oproept; je kunt b.v. een of ander voorwerp bezitten dat voor jou een bijzondere betekenis heeft omdat je het van een dierbare persoon gekregen hebt. Die extra betekenis die zo'n voorwerp dan voor je heeft bestaat in je denkwereld en is abstract.

Er zijn ook concrete dingen die een algemeen bekende extra-betekenis hebben; neem b.v. de verlovingsring: aan zo'n ring op zichzelf kun je niet zien dat hij meer betekent dan gewoon een ring, maar we weten allemaal dat het dragen van een dergelijke ring een teken van liefde en trouw aan een ander is. Deze algemene extra-betekenis wordt een symbolische betekenis genoemd, zo'n voorwerp is een symbool (teken) voor een abstract begrip; de verlovingsring is dus een symbool van liefde en trouw.

Adam en Eva, boekillustratie, 1487.

In de boom zitten mensjes die de 7 hoofdzonden voorstellen; v.l.n.r. afgunst, toorn, gierigheid, hoogmoed, onkuisheid, luiheid en onmatigheid. Toen Adam en Eva van de verboden vrucht gegeten hadden, leerden zij deze zonden kennen.

ZAAL 1 : DE APPEL

We gaan nu eens kijken naar de concrete en de abstracte kanten van een heel alledaags ding, een appel.

Wanneer een appel gewoon op een schaal of in een groentekist ligt heeft hij voor ons niet veel meer te betekenen dan 'een stuk fruit', maar onder bepaalde omstandigheden kan dat heel anders zijn.

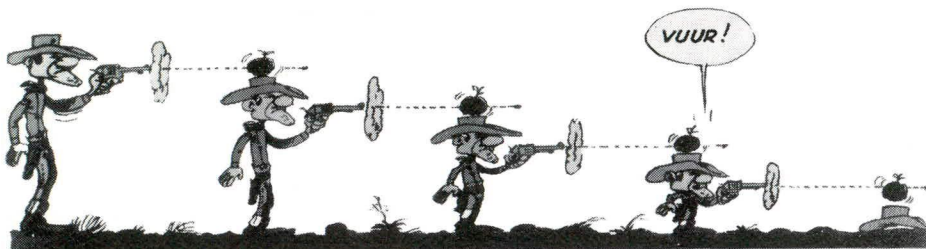
DE BETEKENIS VAN DE APPEL

A. De oudste appel.

Wanneer je een afbeelding ziet van een bijna naakte man en vrouw in een prachtige tuin en er staat een appelboom bij of de vrouw houdt een appel in haar hand, dan hebben we te doen met de afbeelding van een bekend verhaal uit de bijbel over Adam en Eva in het paradijs. God had Adam en Eva verboden om van de appels van een bepaalde boom te eten, maar Eva, overgehaald door een boze slang, deed het toch en ze liet ook Adam proeven. Voor straf werden ze het paradijs uitgejaagd en moesten ze sterfelijke mensen worden.

Door dit verhaal kan de appel in afbeel-

dingen gebruikt worden om aan te geven dat iemand zich heeft laten overhalen om iets te doen wat eigenlijk niet mocht; de appel krijgt dan de betekenis van 'verleiding', ook wanneer het niet speciaal om Adam en Eva gaat. Zo kun je b.v. op een poster een tamelijk bloot meisje aantreffen met een appel in haar hand; uit de appel is al een hapje genomen. De appel heeft hier, hoewel het meisje Eva niet is, ook de betekenis van verleiding. Net als bij de verlovingssring kun je hier dus spreken van een symbool, waarmee een abstract begrip (verleiding) wordt uitgedrukt.

B. Beruchte appels.

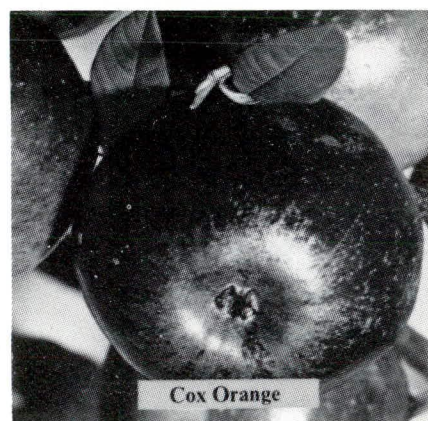
Er zijn nog meer geschiedenissen die een extra betekenis aan de appel hebben gegeven omdat een appel er een belangrijke rol in speelde. Je moet die geschiedenissen wel kennen om te kunnen zien wanneer er bedoeld wordt op zo'n betekenis. Wanneer je de geschiedenis van Willem Tell niet kent, die gedwongen werd om met een pijl en boog een appel van het hoofd van zijn zoontje te schieten, dan mis je een gedeelte van het grapje dat de Daltons uithalen bij hun schietoefeningen.

Het woord 'twistappel', dat wel gebruikt wordt voor dingen waar ruzie om gemaakt wordt, hebben we te danken aan een verhaal dat verteld wordt door de Griekse schrijver Homerus: het is het verhaal over Paris, die voor de onmogelijke taak gesteld werd om een gouden appel te geven aan de mooiste van drie beeldschone godinnen; Paris gaf de appel aan de godin die hem de mooiste vrouw ter wereld beloofde en omdat de mooiste vrouw toevallig Helena, de vrouw van de koning van Troje was, leidde dit geval tenslotte tot de dood van vele mensen (waaronder Paris) en de verwoesting van de stad Troje. Door dit verhaal kan de appel dus ook de betekenis krijgen van de aanstichter van ruzie.

C. Gezonde appels.

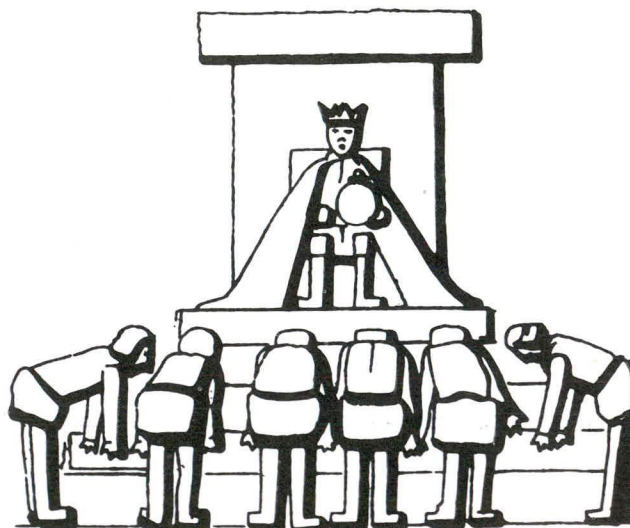
Natuurlijk heeft de appel ook gunstige bij-betekeningen. Een appel is gezond, dat weten we allemaal. Gezond is op zichzelf al een abstract begrip, gezondheid is niet tastbaar. In Engeland be-

staat het gezegde: 'An apple a day keeps the doctor away' (een appel per dag houdt de dokter uit huis). In verband met de gezondheid van het gebit wordt veel reclame gemaakt voor het eten van appels: 'wees verstandig, snoep 'n appel'. Wanneer je rood-wit-blauw gekleurde appels tegenkomt, b.v. op een t-shirt dan is er sprake van twee bij-betekeningen tegelijk: 1. appels zijn gezond, 2. koop Nederlandse producten. Zo'n rood-wit-blauw appeltje is eigenlijk een symbool voor twee abstracte begrippen: gezondheid en vaderlandsliefde.

D. Een apart geval.

Een rijksappel is ook een appel met een speciale betekenis. Je komt hem vaak tegen op afbeeldingen van keizers en koningen; ze houden hem dan in hun hand. Zo'n rijksappel is een symbool voor het abstracte begrip macht. Eigenlijk is de bol met het kruisje erop een wereldbol, maar gaandeweg is men van rijksappel gaan spreken; een appel is tenslotte ook rond.

We hebben nu gezien dat de appel in bepaalde gevallen veel meer betekenissen kan hebben dan van zomaar een stuk fruit. De betekenissen bestaan in onze denkwereld en zijn abstract. Afhankelijk van de omgeving waarin we de appel afgebeeld zien kan hij verschillende betekenissen krijgen en een abstract begrip zoals b.v. verleiding of gezondheid in onze gedachten oproepen.

DE VORM VAN DE APPEL.

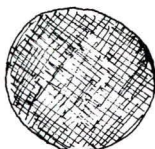
E. De specifieke vorm.

Behalve betekenis heeft de appel ook een vorm. Wanneer je één speciale appel wilt afbeelden, dan kun je hem fotograferen of heel precies natekenen. De afbeelding die je dan hebt is precies dié appel en geen andere, met elk vlekje, plekje en bobbeltje wat erop zit.

F. Algemene vorm.

Stel nu dat je niet één speciale appel wilt afbeelden, maar de appel in 't algemeen. In dat geval moet je zoeken naar een vorm die alle appels hebben en ook de kleur moet je zo algemeen mogelijk maken. Alle appels zijn min of meer rond en hebben een steeltje, eventueel met een blaadje. Bijzonderheden als vlekjes, plekjes en bobbeltjes moet je dan weglaten. Wanneer je dit doet abstraheer je de vorm: je laat bijzonderheden weg om een vorm te maken die voor alle appels geldt. Ook bijzonderheden in de kleur moeten vermeden worden; een kleur als rood of groen doet direct aan 'n appel denken. Op deze manier beeld je dan door het abstraheren van de vorm en de kleur een appel af, die op geen enkele appel precies, maar op alle appels heel veel lijkt.

Wanneer een vorm zó ver geabstraheerd (veralgemeniseerd) is dat je de oorspronkelijke vorm niet direct meer herkent als een bestaand ding spreek je van een abstract beeld. Een heel sterk geabstraheerd beeld van een appel kan b.v. een rode cirkel worden. Als er niet bijstaat dat het een appel is, dan denken we niet zo gauw aan een appel; staat het er wel bij, dan zien we dat de maker van de appel (de rode cirkel) vooral de nadruk heeft willen leggen op het feit dat een appel rond is en vaak rood.

WE HEBBEN NU GEZIEN DAT HET WOORD 'ABSTRACT' KAN SLAAN OP DE BETEKENIS VAN EEN DING (BIJ DE APPEL: VERLEIDING, TWIST, GEZONDHEID) EN OOK OP DE VORM VAN EEN DING (VAN APPELVORM TOT CIRKEL). IN DEZE TENTOONSTELLING GAAT HET STEEDS OM DE ABSTRACTE VORM OF DE ABSTRACTE BETEKENIS VAN DE DINGEN DIE GETOOND WORDEN EN SOMS OM ALLETWEE TEGELIJK.

ZAAL 3 : TAAL EN TEKEN.

A. De vorm van letters.

Omdat we allemaal hebben leren lezen en schrijven kennen we de betekenis van de letters en ervaren we ze niet als abstracte vormen. Toch zijn die vormen wel abstract, want het zijn geen afbeeldingen van bestaande dingen: het zijn tekenjes, waarover we bepaalde afspraken gemaakt hebben. Een losse letter staat alleen maar voor een klank; pas als we de letters in groepjes van een bepaalde volgorde zetten, er woorden van maken, ontstaat er een betekenis. Wanneer letters op een ongewone manier gebruikt worden kan de vorm erg gaan opvallen, omdat we dan niet direct een betekenis zien. Dat is b.v. het geval bij een schilderij van Dick Ket. De letters van een affiche op de achtergrond zijn niet goed leesbaar door de dingen die ervoor staan; je ziet de vorm eerder dan de betekenis.

D. Ket, stilleven, 1930.

B. De betekenis van de vorm van letters.

Letters kunnen op verschillende manieren geschreven worden. Soms heeft de manier waarop letters (of woorden) geschreven zijn een bepaalde betekenis. De dikte van letters kan b.v. iets aangeven over de toon waarop ze uitgesproken zouden moeten worden; een normale toon kan worden aangegeven door gewone letters, een heel luide toon of gebrul door hele dikke letters.

C. De betekenis van de vorm van geschreven teksten.

De meeste gedrukte teksten die we lezen hebben geen speciale vorm: de regels staan onder elkaar en passen precies binnen het rechthoekige formaat van een bladzijde. Door een tekst als geheel een bijzondere vorm te geven kun je de inhoud (betekenis) van die tekst meer nadruk geven of je kunt er een extra betekenis aan toe voegen.

In het boek over Alice in Wonderland komt een muis voor die een droevig verhaal aan Alice vertelt. Dit muizenverhaal is geschreven in de vorm van een muizenstaart. Die vorm geeft aan hoe het verhaal, doordat Alice steeds naar de staart van de muis stond te kijken, in haar gedachten de vorm van die staart aannam. De aandacht van Alice was op de staart gevestigd omdat de muis zei, dat hij haar nu zijn 'tale' zou gaan vertellen en Alice 'tail' verstond; tale (verhaal) en tail (staart) worden nl. beiden uitgesproken als 'teel'.

Rob van Koningsbruggen versterkte in zijn tekening de betekenis van de zin uit het kinderliedje Berend Botje door het woordje 'recht' recht te schrijven en het woordje 'krom' krom. Het begrijpen van deze tekening is afhankelijk van je kennis van de Nederlandse taal; een

Engelsman b.v. zou de verschillende vormen wel als recht en krom herkennen, maar niet kunnen vermoeden dat deze vormen a.h.w. een uitbeelding zijn van de betekenis van de woorden.

D. De betekenis van woorden en zinnen.

We hebben het tot nu toe gehad over de vorm van letters en teksten. We gaan het nu hebben over de inhoud, de betekenis. Woorden, zinnen en hele verhalen kunnen twee soorten betekenissen hebben: een letterlijke of een figuurlijke (overdrachtelijke). Neem b.v. weer even het woord 'appel'; de zin waarin dat woord gebruikt wordt geeft aan of 'appel' letterlijk of figuurlijk moet worden opgevat. Als iemand zegt: 'ik schil een appeltje', dan vatten we dat letterlijk op, oftewel we zoeken er geen andere betekenis achter. Als iemand zegt: 'ik heb een appeltje met je te schillen', dan verwachten we niet dat hij een mesje en een appel tevoorschijn haalt om gezellig met ons te gaan zitten schillen. We weten dan met vrij veel zekerheid, dat hij ons iets onaangenaams over onszelf zal gaan vertellen. In het laatste geval hebben we te maken met een staande uitdrukking, opgebouwd uit concrete zaken (appeltje, schillen) die een abstract begrip overbrengt (boosheid).

Dergelijke uitdrukkingen worden veel gebruikt als het gaat om gemoedstoestanden die van nature niet concreet zijn en bestaan in de denkwereld, b.v. 'm knijpen, een gat in de lucht springen, in de put zitten, het hoofd verliezen. Niemand zal deze uitdrukkingen letterlijk opvatten, omdat we geleerd hebben dat die woorden in die speciale combinatie een bijzondere betekenis hebben. Wanneer je die woorden wél letterlijk opvat, krijg je merkwaardige situaties, zoals b.v. in de prent van Aat Verhoog 'meisje dat hoofd verliest'.

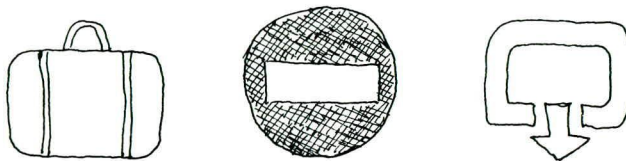

E. Tekens.

Behalve de lettertekens waarmee we schrijven kennen we ook andere tekens, waarvan we de betekenis kennen omdat we die geleerd hebben. In stripverhalen worden vaak tekenjes gebruikt om b.v. woede of pijn aan te geven. Verkeersborden zijn ook beeldtekens: één beeld vervangt een heel verhaal als 'je mag deze straat niet van deze kant inrijden' of 'pas op, hier steken vaak kinderen over'. Zulke beeldtekens bieden grote voordelen, omdat ze niet aan een bepaalde taal zijn gebonden. Een groot deel van de wereldbevolking kent de afspraken over de betekenis van verkeersborden, dat voorkomt een heleboel ongelukken.

De vorm van verkeerstekens en ook die van b.v. beeldtekens op de stations loopt uiteen van helemaal abstract (verboden in te rijden, uitgang) tot herkenbaar als iets bestaands (overstekende kinderen, restaurant, bagagedepot). Om de helemaal abstracte beeldtekens te begrijpen moet je de betekenis ervan geleerd hebben. Het bord 'uitgang' is samengesteld uit twee bekende beeldtekens, een lijn met een opening voor 'doorgang' en een pijl voor de richting. Wanneer er sprake is van een beeldteken, waarin we iets bestaands kunnen herkennen, dan is er gezocht naar de meest algemene vorm van dat bestaande ding. Neem b.v. het beeldteken voor bagagedepot. Natuurlijk bestaan er honderden verschillende soorten tassen en koffers; in

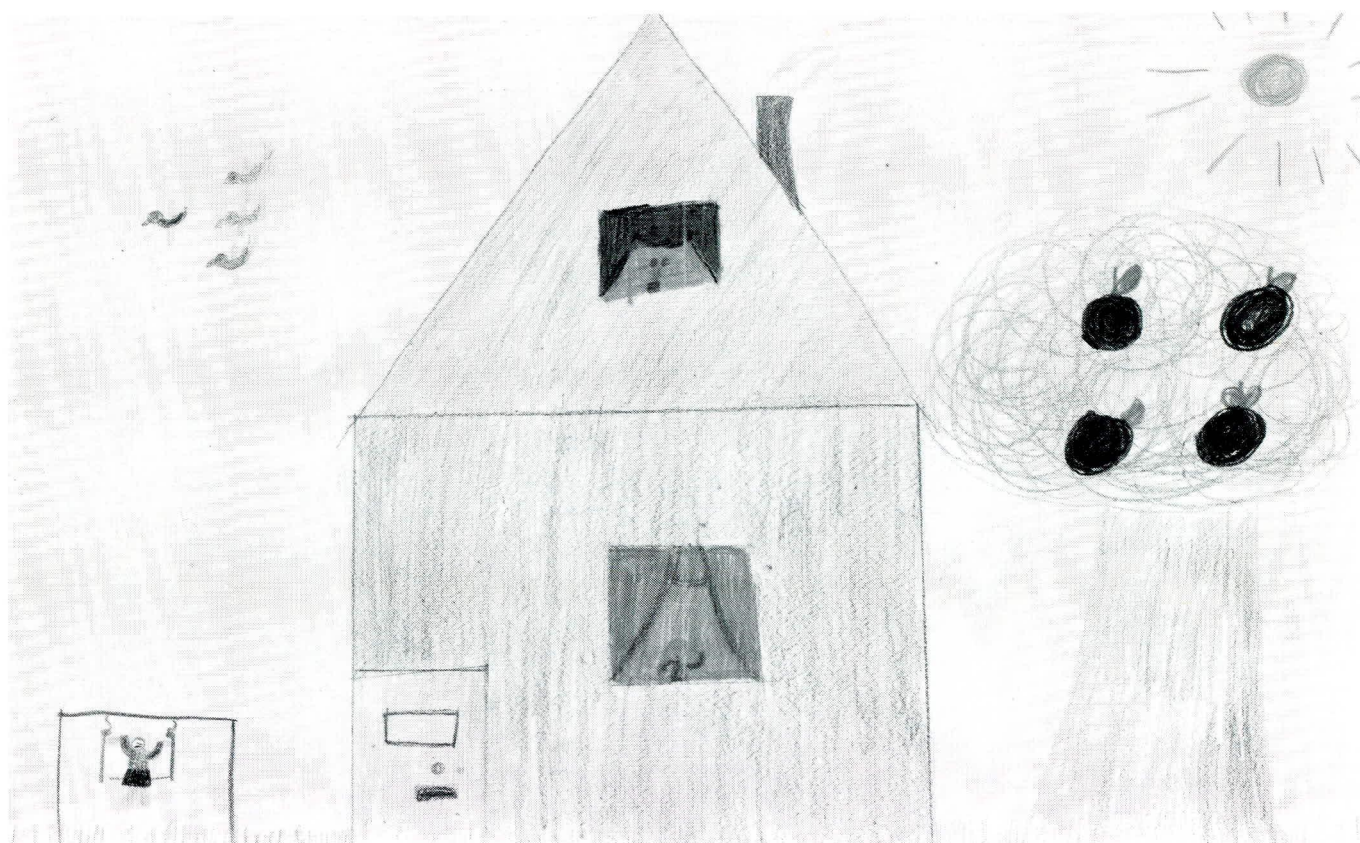
het beeldteken vind je een 'geabstraheerde' vorm van een koffer, d.w.z. een vorm die alle koffers gemeen hebben, min of meer rechthoekig met bovenaan een handvat. De koffer op het beeldteken lijkt door z'n geabstraheerde (veralgemeniseerde) vorm op geen enkele koffer precies, maar wel op alle koffers heel veel.

ZAAL 4 : HET HUIS.

A. De vorm.

Een huis is een concreet ding, tastbaar en zichtbaar. Huizen kunnen op vele verschillende manieren worden afgebeeld: heel precies nageschilderd, bijna als op een foto, of in kruissteekjes geborduurd. De vorm van het huis kan geabstraheerd worden, zoals b.v. ook het geval is op een borduurpatroon: het te borduren huisje vertoont weinig bijzonderheden, het is geen speciaal huisje. Jonge kinderen (5-8 jaar) hebben van nature de neiging om te abstraheren. Dat komt omdat ze er niet op uit zijn om de zichtbare werkelijkheid 'net echt' na te maken; ze volstaan met het hoogst noodzakelijke om iets herkenbaar te maken. Je kunt b.v. zien dat sommige kinderen appelbomen getekend hebben, waarin appels hangen die veel lijken op de geabstraheerde appel in zaal 1.

Wanneer een kind van een jaar of zeven een huis tekent, dan is dat meestal niet het soort huis dat hij uit de werkelijkheid kent. Hij geeft het huis weer zoals dat in zijn gedachten is: een meer of minder uitgewerkt vierkant met een punt-dak, een schoorsteen, een voordeur, venstertjes met gordijntjes en een bloempot. Zo'n hele verzameling kindertekeningen laat zien dat de kinderen een gemeenschappelijke opvatting hebben over hoe een huis getekend moet worden. Of ze zelf in een torenflat wonen of in een rijtjeshuis doet er niets toe.

Het blijkt dat de kinderen het begrip 'huis' als ze het gaan tekenen nauwelijks verbinden met hun eigen manier van wonen; ze maken gebruik van een soort 'beeldtekens' om bepaalde ideeën die ze hebben over 'een huis' te laten zien. De prent van Dick Bruna van een venster met een bloempot is een soort 'grote-mensen-versie' van een onderdeel uit een kindertekening en roept daardoor eenzelfde idee van 'huis' op als de kindertekeningen.

B. Betekenis.

Het huis speelt in onze samenleving een belangrijke rol als bolwerk voor het gezin. 'Het ouderlijk tehuis' heeft een speciale betekenis voor iedereen, soms gunstig, soms ongunstig. Het begrip 'thuis' heeft twee betekenissen: een letterlijke, b.v. wanneer je in je eigen huis bent ben je thuis, en een figuurlijke, die verband houdt met hoe je je ergens voelt. Die twee betekenissen vinden we ook in gezegdes en uitdrukkingen als 'zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens', 'Oost West, thuis best', en 'je ergens thuis voelen'.

C. Sfeer en gezelligheid.

Er zijn twee abstracte begrippen die in het bijzonder met het huis verbonden zijn: sfeer en gezelligheid. Het zijn alletwee heel moeilijke begrippen omdat je sfeer en gezelligheid wel aan kunt voelen, maar zelden kunt aanwijzen waardoor ze veroorzaakt worden. De gang op het schilderij van P.C. Wonder ademt een bepaalde sfeer, die voor de een verbonden kan zijn met de lucht van zuurkool en voor de ander misschien

P.C. Wonder, interieur, 1828.

de lucht van
zuurkool
en de bruwfoto's
aan de wand
betekenen mij
als ik
de kamer binnen-
kom
maar even later
gloeit de avond-
hemel
door het venster
W. Janssen, 1966.

met deftigheid. Sfeer is heel sterk verbonden aan je denkwereld en je ervaringen, die vaak zonder dat je het merkt meespelen in de beoordeling van je omgeving.

Het abstracte begrip gezelligheid wordt vaak verbonden met bepaalde concrete voorwerpen zoals b.v. schemerlampen. Vooral in de reclame wordt geprobeerd om sfeer en gezelligheid als koopwaar aan te bieden. Het is natuurlijk onmogelijk om abstracte begrippen te kopen maar meubelfabrikanten en koffiefabrikanten zetten plaatjes bij hun reclames met voorwerpen en situaties die als 'sfeervol' en 'gezellig' bekend staan. In vele gevallen vinden we op die plaatjes tussen de bankstellen, eiken meubelen en koffiepotten ook mensen die met iets gezelligs bezig zijn zoals lekker eten, drinken, spelletjes doen en dergelijke. We zien dus dat abstracte begrippen als gezelligheid en sfeer kunnen worden uitgedrukt door een verzameling concrete dingen; dat kan omdat er bepaalde gemeenschappelijke ideeën bestaan over wat gezellig en sfeervol is; interieurs in reclamebeelden lijken dan ook vaak veel op elkaar.

Om het nog gezelliger te maken:
Roodmerk koffie van Douwe Egberts

In de gaunigheid telde hij minstens drie buffetten waar op honderden foto's zaten er zurenen talloze tafeltjes tussen de enorme crapeauids die in de hoeken waren opgesteld en er stonden ook nog al wat palmen in lieperen bakken op vele peruische liederjes. Alles was van een dergelijke vooroorlogse luwaliteit.

Hij nam plaats op een zeer zachte stoel aan de tafeltje onder de met ijde omwikkeldde lamp.

uit: H. Heeresma, zwaarmoedige vertellingen bij de centrale verwarming, 1973.

'Zullen we nu wat eten?' vroeg zijn moeder, 'zal ik thee of koffie maken?' 'Het is mij gelijki', zei zijn vader, 'het is verrijnig luid bruiden', ging ze voort, 'er waait een eelide Middenwegwind'. 'Oostenwind, oostenwind, be-dwel je', zei Frits 'gebruik geen benamingen die voor bruidstaanders onbegrijpelijk zijn. 'Wat wilt u jullie?' vroeg ze opnieuw, 'thee of koffie?' 'Er is nog koffie mevrouw'. 'Thee, geef maar thee', zei Frits. 'Koffie', zei zijn vader bijna op hetzelfde ogen blik. 'Ik zal maar koffie maken, goed Frits?' bevestigde ze. 'jij drinkt het wel mee niet?' 'Geef mij maar koffie met koud water, zonder melk', zei Frits. 'Nee, zei ze, 'zuurde koffie geef ik niet'.

uit: G. van der Ree, de avonden, 1947.

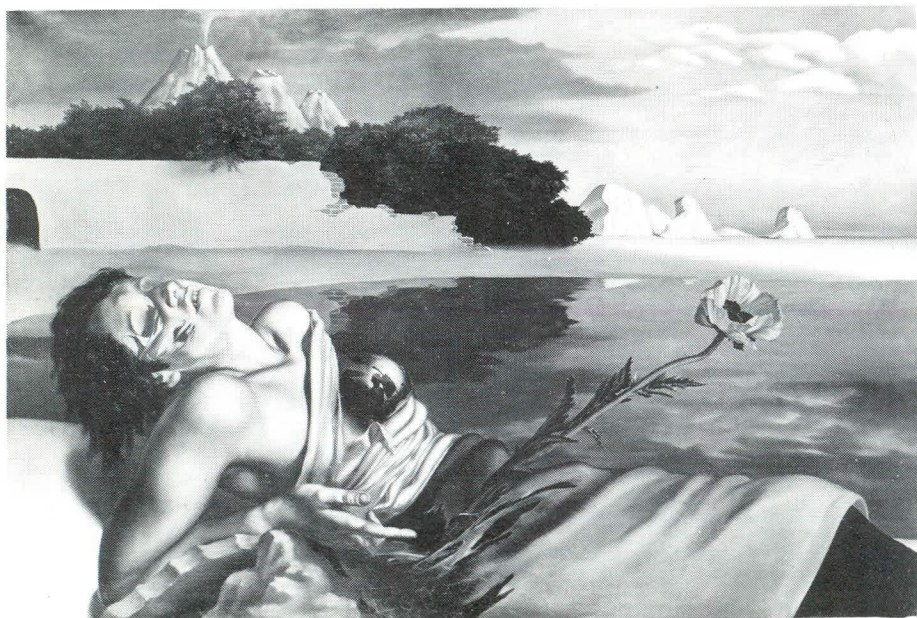
A. De mens als individu.

Een mens is een concreet ding, zichtbaar en tastbaar. Ieder mens vertoont in zijn uiterlijk en in zijn gedrag bepaalde bijzonderheden waaraan een ander hem (of haar) herkent. Uiterlijke kenmerken zijn b.v. lengte, vorm van de neus en mond, haarkleur, kleur ogen, omvang. Behalve die uiterlijke kenmerken heeft ieder mens bijzonderheden in zijn gedrag, die b.v. bepaald worden door iemands opvoeding en karakter. Dit zijn eigenschappen die niet direct zichtbaar zijn; ze horen thuis in de denkwereld, bij de abstracte begrippen.

Je ziet hier een aantal portretten van mensen; het zijn zelfportretten. Er midden tussen hangt een spiegel; als je hiervoor gaat staan lijkt je spiegelbeeld jouw zelfportret, maar er is één groot verschil met de andere zelfportretten. Je spiegelbeeld wordt bepaald door de eigenschappen van de spiegel, in de zelfportretten is het beeld vooral bepaald door de bedoeling die de schilder ermee heeft.

Wanneer je de zelfportretten met elkaar vergelijkt, zie je dat er grote onderlinge verschillen zijn. Die verschillen worden niet alleen veroorzaakt door de verschillen in uiterlijk van de schilders, maar ook door hun verschillende opvattingen over 'de werkelijkheid'. De zelfportretten van Wttewael en Fernhout b.v. lijken veel op spiegelbeelden, hoewel ze onderling verschillen in manier van schilderen. Beide schilders zijn vooral bezig geweest met de uiterlijke bijzonderheden van hun eigen persoon, de concrete bijzonderheden.

J.H. Moesman, zelfportret, 1935.

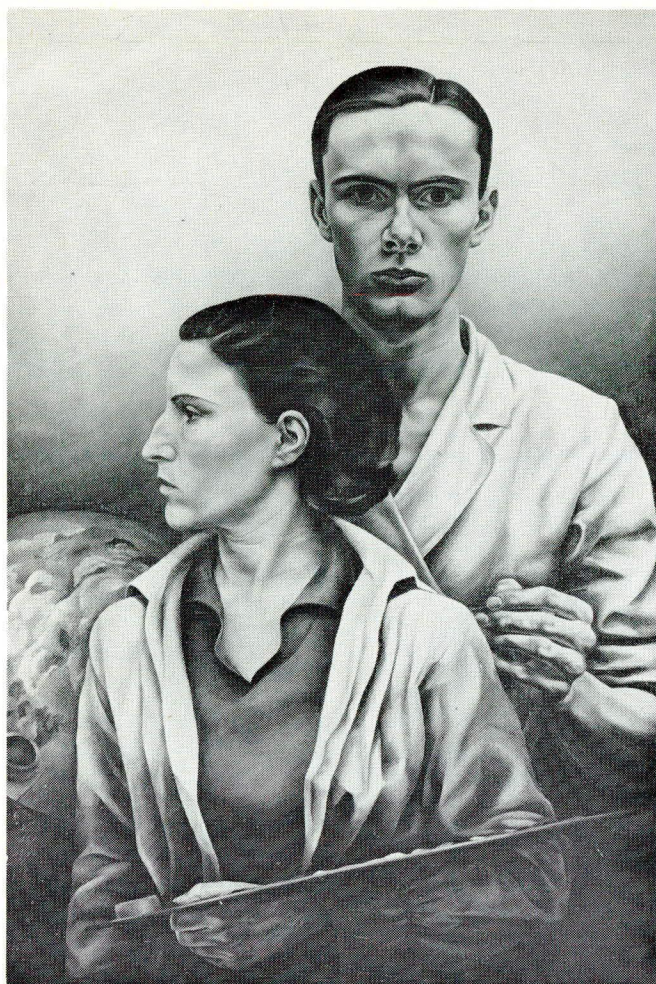
P. Reinhard, portret van J.H. Moesman, 1969.

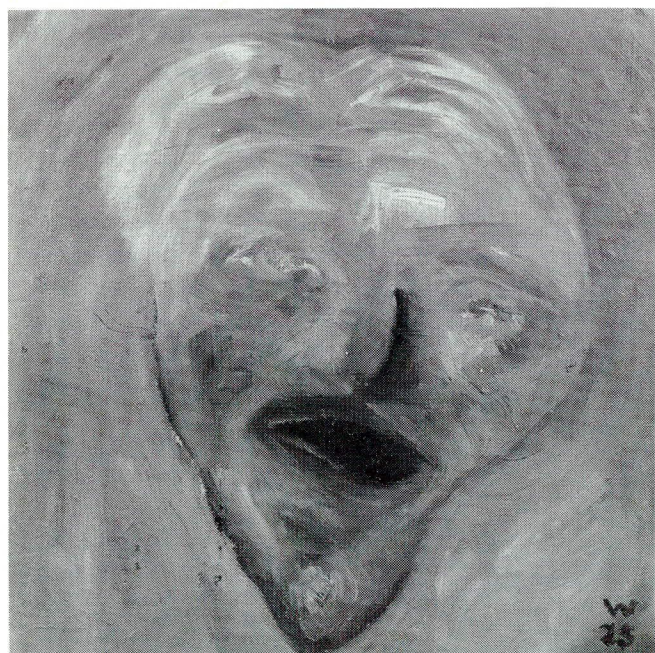
J. Wttewael, zelfportret, 1601.

De zelfportretten van b.v. Moesman en Wichmann lijken helemaal niet op spiegelbeelden; in de liggende figuur van Moesman is een piepklein 'spiegelbeeldachtig' zelfportretje te zien in de metalig glanzende borst, maar het hele schilderij is ook bedoeld als een zelfportret. Aan de bronzen portretbuste van Moesman die erbij staat kun je zien hoe hij er in werkelijkheid ongeveer uitziet.

Het zelfportret van Wichmann lijkt bijna niet meer op een menselijk gezicht; het is meer een angstaanjagend masker geworden. Hoewel deze portretten niet op elkaar lijken zijn beide schilders bezig geweest met de bijzonderheden van hun denkwereld, dus met abstracte begrippen.

E. Fernhout, zelfportret, 1932. ↑

E. Wichmann, zelfportret, 1925.

B. De mens.

Wanneer we spreken van 'de mens' dan is dat een abstract begrip: de mens als verschijnsel, de mens in 't algemeen met gemeenschappelijke kenmerken, zowel uiterlijk als innerlijk. 'De mens' heeft b.v. geen bijzondere gelaatstrekken. Een aanduiding van ogen, neus en mond zijn voldoende om een afbeelding van 'de

mens' te maken en zelfs dát kan nog achterwege blijven.

J. Bendien, kop, 1912.

C. Mensen als ideaalbeelden en symbolen.

Soms wordt één mens een symbool voor een hele groep mensen of zelf voor de hele mensheid of voor een bepaalde menselijke eigenschap. De filmster Marilyn Monroe, die al jaren dood is, leeft nog steeds voort als sex-symbool: het hedendaagse ideale type van de verleidelijke vrouw.

Andy Warhol , Marilyn Monroe.

Christusbeeldje, rond 1500.

In de figuur van Christus vinden we een heel ander soort symbool. Hij heeft volgens het Christelijk geloof geboet voor de zonden van de hele mensheid toen hij gekruisigd werd; hij vertegenwoordigde op dat moment de hele mensheid. Niemand weet hoe Christus er uit heeft gezien en toch is hij in de loop van de eeuwen duizenden malen afgebeeld. Deze afbeeldingen weerspiegelen het beeld van de volmaakte mens van de tijd waarin ze gemaakt werden, zowel uiterlijk als innerlijk.

D. Poppen.

Een ideaalbeeld wordt ook uitgedrukt door poppen. Je kunt aan poppen meestal heel goed zien wat het schoonheids-ideaal voor man, vrouw, kind of baby was op het moment dat de pop gemaakt werd. Tegenwoordig kennen we b.v. Barbie, het superslanke tiener-popje met de hippe kleertjes en Big Jim, de stoere bodybuilder. Hoewel de poppen op zichzelf concrete dingen zijn, vertellen ze ons door hun uiterlijk en door kleertjes die je erbij kunt kopen een heleboel over deze tijd. Op de verpakkingen kun je lezen dat Barbie zich elegant beweegt, tennist en golf speelt. Boekjes over Barbie vertellen hoe ze bakt en braadt en om gaat met haar vriendje, kortom 'het

ideale meisje'. Big Jim is heel breed geschouderd en bezit alleen maar 'avonturenkleding', waarbij meestal ook wapens geleverd worden. Big Jim is dapper en sterk, kortom 'de ideale man'. Barbie en Big Jim laten ons zien hoe de makers ervan (en met hen vele anderen) zelfs nu nog denken over de rol die de man en de vrouw in de samenleving moeten spelen; het is ondenkbaar dat Barbie op een gevaarlijk avontuur zou gaan en even ondenkbaar dat Big Jim eens een keer de afwas zou doen. Je ziet dus dat deze popjes, behalve dat ze gewoon popjes zijn, ook nog heel duidelijke verbeeldingen zijn van een abstract begrip: de traditionele 'man-vrouw rol'.

E. Type.

Menselijke karakters zijn uiteraard abstract. Karakters zijn innerlijke eigenschappen die zich uiten in een bepaalde manier van doen. Ieder mens verschilt innerlijk van de ander, maar er bestaan toch ook groepen mensen met gemeenschappelijke karaktertrekken en een gemeenschappelijke manier van doen; we spreken dan ook wel van bepaalde 'types'. In de 16e eeuw ontstond in Italië een bijzonder soort toneelspel, dat Commedia dell'Arte genoemd werd. De Commedia dell'Arte gezelschappen traden vaak op straat op en waren erg geliefd. Het opvallende van deze vorm van toneelspel

Waar wacht je nog op om die schattige

Barbie®

en haar vrienden,

Ken Skipper Francie Tutti

en nog vele anderen
voor altijd bij je thuis
te hebben?

In DE WERELD VAN BARBIE kan je uren heerlijk bezig zijn. Met hun volledige garderobe kan je Barbie en haar vrienden kleden zoals je zelf graag wilt - jeans, sportkleding, avondjurken, bruidsjaponnen en natuurlijk ook jurkjes - voor-elke-dag - het is gewoon het einde van niet Barbie je dag door te brengen, alleen of met je vriendinnen.
In Barbie's eigen huis, haar tent, caravan en vooral haar zwembad. En natuurlijk zijn er nog een heleboel dingen voor Barbie. Met Barbie vervel je je nooit!
Er is reeds een echte Barbie vanaf f. 7.95,-

was dat er altijd vaste figuren in optraden. Deze figuren, die ook altijd dezelfde naam hadden en een vast costuum, vertegenwoordigden niet één speciale figuur, maar een bepaald type mens. De spelers moesten zich helemaal in zo'n type inleven en alles zó doen als dat van dat speciale type verwacht kon worden. De belangrijkste type's waren: Brighella, ruzie-achtig, lui, vol streken; Arlecchino (Harlekijn), brutaal, spotziek, ondeugend en dwaas; Capitano, opschepperig; Il Dottore, nep-geleerde; Pantalone, dommig en altijd de dupe; Colombina, charmant en schalks dienstmeisje; Pedrolino (Pierrot), naïef, altijd ongelukkig in de liefde; Pulcinella, (nu nog terug te vinden in onze Jan Klaassen), lui, vraatzuchtig, vol leed-vermaak en ook vermakelijk.

J. Mendes da Costa, Clown, omstr. 1901.

F: De 'geabstraheerde mens'

het denken

Een verschijnsel dat we allemaal kennen, maar nooit in het echt gezien hebben, is de robot. De robot is een bedenkseel dat meegegroeid is met de opkomst van auto-

maten en computers. Je zou het 'brein' van een robot een abstrahering van het menselijk brein kunnen noemen; een computertje in de robot bootst het menselijk denken op een mechanische manier na. Om dit te kunnen bereiken is eerst het menselijk denken vastgelegd in een schema, een programma dat door de computer verwerkt kan worden. Als we bedenken dat zelfs een grote computer nog maar een klein deel van de gegevens kan bevatten die een menselijk brein kan vasthouden, en als we bedenken dat een computer door de aard van zijn mechanisme alleen maar strikt rechtlijnig kan 'denken', dan valt het verschil met ons eigen denken wel op; omdat wij veel meer weten dan een computer en we bovendien ons gevoel laten meespelen in ons denken, zijn onze handelingen en reacties moeilijk voorspelbaar: ze zitten vol met bijzonderheden die je van een robot niet zou hoeven te verwachten.

W. van Leusden, Jan zonder land, 1940.

de vorm

In de vorm zijn robots, die we alleen van fantasie-afbeeldingen kennen, ook meestal een abstrahering van de menselijke figuur: ze hebben ledematen, een hoofd met ogen en een mond, alles zo algemeen mogelijk van vorm.

Op de twee schilderijen hier zijn ook geabstraheerde menselijke figuren te zien. De ledenpop is een hulpmiddel dat kunstenaars vanouds gebruikten om de verschillende menselijke houdingen te leren uitbeelden. De vormen zijn afgerond en glad en overal waar wij dat ook hebben zitten een soort gewrichten. Bijzonderheden zijn er niet; de ledenpop lijkt op niemand en op iedereen tegelijk.

De liggende figuur is op een heel andere manier geabstraheerd en zó ver dat je er nauwelijks een mens in herkent, ofs nu je weet dat het er een is. Het hele lichaam is opgedeeld in grote hoekige vlakken die opgevuld zijn met heldere kleurtjes en grijs en wit. Huszar, de maker van dit schilderij, heeft de menselijke vormen afgeslepen en bijgewerkt tot het zuiver meetkundige vormen waren en was daarbij minder geïnteresseerd in de herkenbaarheid dan in het tot het uiterste doorvoeren van zijn systeem van abstraheren.

ZAAL 6: DE SAMENLEVING

Er zijn bepaalde abstracte begrippen die een bijzonder belangrijke rol spelen in onze westerse samenleving. Van een paar ervan kun je hier zien hoe ze in beeld, woord of kleding tot uitdrukking gebracht kunnen worden.

A: De moraal

De moraal is eenvoudig gezegd het besef van goed en kwaad dat we allemaal hebben en dat ons met de paplepel is ingegoten. Een bepaald deel van de moraal is al heel lang niet veranderd; het is dat deel dat ook in de wetgeving is vastgelegd en dat we al vinden in de tien geboden zoals b.v.: je mag niet stelen, niet moorden. Andere delen van de moraal, zoals b.v.

J. Buys, Vrouwe Justitia, 1756.

ten aanzien van de omgang tussen mannen en vrouwen, kunnen nog al eens veranderen in de loop van de tijd. Stripverhalen als Lucky Luke en Suske en Wiske hebben een heel duidelijke moraal, d.w.z. je vindt er heel duidelijke opvattingen in over wat goed en wat slecht is.

Hoewel grote misdadigers zich in uiterlijk gewoonlijk niet onderscheiden van de eerste de beste brave burger is er in de beeldende kunst, in stripverhalen en in illustraties van verhalen en sprookjes meestal een heel duidelijk verschil in uiterlijk te zien tussen de goeden en de slechterikken.

Op een 18e eeuwse schilderij zie je vrouwe Justitia (gerechtigheid) zitten met een weegschaal en een zwaard in haar handen; boven haar hoofd zie je de 'stenen tafelen' waarop de tien geboden volgens het bijbelverhaal gebeiteld stonden. Rechts zitten twee vrouwen, de een met een lam, de ander met een duif; ze stellen de onschuld en de vreedzaamheid voor. Links zitten twee mannen geketend, met grimmige gezichten en woeste haren; de onderste, die een wapen in zijn hand houdt,

kan de gramschap verbeelden; de bovenste man heeft een muizenval boven zijn hoofd die waarschijnlijk aangeeft dat hij de ondeugd vertegenwoordigt. Rechts zitten dus figuren die het goede verbeelden en links figuren die het kwade verbeelden.

In illustraties en stripverhalen zijn de goede mensen veelal heel gewoon en vriendelijk; de kwaden daarentegen hebben allerlei opvallende kenmerken als: ongekamd haar, ongeschoren kinnen, loerende blikken en slonzige kleding, of ze zijn juist heel erg 'dandy-achtig', glad en gluiserig. Zo'n standaard type slechterik bestaat in werkelijkheid helemaal niet, maar is in de beeldtaal ontwikkeld om het verschil tussen goed en kwaad nog eens extra aan te dikken. Uit de uiterlijke kenmerken die voor de slechteriken gekozen worden kun je afleiden dat de moraal van de makers van dergelijke afbeeldingen ongeschoren kinnen, slordige haren en slonzige kleding eigenlijk niet toestaat.

Een enkele maal zie je in strips als Suske en Wiske en Kuifje hoe een hoofdpersoon, die eigenlijk tot de goeden behoort, heen en weer geslingerd wordt tussen goed en kwaad; goed en kwaad nemen dan de gedaante aan van een engeltje en een duiveltje, die om het hardst proberen om de twijfelaar naar hun kant over te halen.

B: Waarde

Een verhaal van Antoine de St. Exupéry: Er was eens een jong prinsje dat leefde op een klein planeetje met twee vulkanen en een roos. Omdat de roos, die veel weg had van een veeleisend en verwend meisje, hem het leven onmogelijk maakte ging hij weg. Op zijn reis door de ruimte ontmoette hij op andere planeetjes een aantal mensentypes zoals die ook op aarde bestaan: Een koning voor wie alleen maar belangrijk was dat alle mensen zijn onderdanen waren; een ijdel tuit, die al-

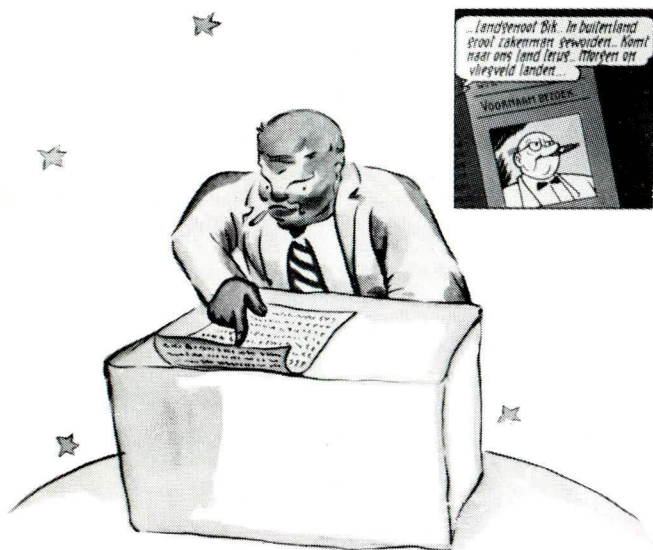
leen maar door anderen bewonderd wilde worden; een dronkaard die dronk om te vergeten dat hij zich schaamde omdat hij dronk; een zakenman die meende eigenaar te zijn van alle sterren en de hele dag bezig was om ze te tellen; een geleerde aardrijkskundige die niets afwist van zijn planeet omdat hij geen onderzoekers had en zichzelf te belangrijk vond om dat werk te doen; en tenslotte een lantarenopsteker die, omdat zijn planeetje steeds sneller was gaan draaien en hij zich aan de voorschriften wilde houden, nu iedere minuut zijn lantaren aanstak of doofde. De kleine prins vond de lantarenopsteker nog het aardigst omdat hij tenminste nog met iets 'echts' bezig was. Tenslotte belandde de kleine prins op de aarde, waar hij na een tijdje tot de conclusie kwam dat hij bij nader inzien toch het meeste van zijn roos hield ondanks haar grillen en hij keerde terug naar zijn eigen planeetje.

Door de verschillende dingen waaraan de figuren op de planeetjes waarde hechtten worden ze worden ze tot een hoogmoedig, dwaas of hebbertig type bestempeld. Alleen de lantarenopsteker komt er goed af omdat hij waarde hecht aan zijn verplichtingen, hoe vermoeiend ze ook voor hem zijn. Nadat de kleine prins dit alles gezien heeft gaat hij toch de meeste waarde hechten aan zijn relatie met de roos die hij op zijn planeetje had achtergelaten.

Het verhaal van de kleine prins gaat over 'geestelijke waarden'; als Lambiek door een persoonsverwisseling plotseling een steenrijke zakenman wordt (als type

lijkt hij dan precies op de zakenman uit het verhaal van de kleine prins) telt voor hem alleen nog maar geldwaarde. Het abstracte begrip 'waarde' heeft dus eigenlijk twee betekenissen: de geestelijke waarde, die niets met geld te maken heeft, en de materiële waarde (geldwaarde).

C: Het geloof

Het is de mens eigen om verklaringen te willen zoeken voor alles wat hij ziet gebeuren. Sommigen proberen dat langs de weg van onderzoek en wetenschap, anderen vinden de oplossing in het erkennen van een hogere macht, die alles bestuurt. In beide gevallen is er sprake van geloof: In het eerste geval in de mogelijkheden van de mens zelf, in het tweede geval in een hogere macht, één of meer goden. Als we zeggen dat 'het geloof' een enorme invloed heeft gehad op onze westerse samenleving, dan bedoelen we het christelijk geloof. Tot ver in de 19e eeuw was bijna iedereen gelovig; al is dat nu niet meer zo toch wordt een groot deel van ons denken nog steeds bepaald door de ideeën van het christendom. Christenen geloven in het bestaan van God, die alles heeft gemaakt en alles bestuurt. God is een abstract begrip maar toch is op allerlei manieren geprobeerd om hem zichtbaar, meer concreet te maken. In bijbelteksten (vooral het oude testament) en in de christelijke kunst wordt God vaak min of meer menselijk voorgesteld. Dikwijls wordt hij afgebeeld als een oude man op een wolk of als een hand uit de hemel. De 'huizen van God', de kerken, kun je ook zien als een concretisering (een tastbaar en zichtbaar maken) van het geloof in God's grootheid en macht.

D: Kleren maken de man

plaats en tijd

Kleren zijn concrete dingen. We kunnen aan de vorm van een kledingstuk zien of het een jas, een broek of een jurk is, maar ook nog een heleboel meer. Kleding kan ons wat zeggen over het land waar de drager woont, of over de tijd waarin ze gemaakt werd.

kleding en maatschappelijke positie

Kleding kan ons ook iets vertellen over het beroep van de drager. Veel beroepen kennen een eigen soort kleding; wanneer iemand een overall draagt dan is hij waarschijnlijk een monteur of een loodgieter; draagt iemand ook tijdens zijn werkuren een costuum, dan heeft hij wellicht een baan op kantoor. Bepaalde mensen dragen in hun werk uniformen; heel vaak zijn uniformen een teken van gezag. Er zijn b.v. militaire uniformen die (vooral bij de hogere rangen) heel indrukwekkend kunnen zijn. Voor die beroepen die te maken hebben met het handhaven van de orde wordt een uniform als een noodzaak gezien. Neem b.v. het politie-uniform: zo'n uniform gaat een eigen leven leiden en boezemt ontzag in onafhankelijk van de persoon die er in zit.

P. d'Hont, het gesprek, 1960

Swiebertje en de burgemeester.

De drager ontleent op zijn beurt weer een soort macht aan zijn uniform over alle mensen die het niet dragen.

We zien dus dat abstracte begrippen als macht en maatschappelijke positie (de plaats in de samenleving die je door je werk of je afkomst hebt) door kleding uitgedrukt kunnen worden.

Je ziet dit verschijnsel b.v. ook heel duidelijk in de t.v. serie Swiebertje die lange tijd vertoond is. In deze serie werden de verschillen in maatschappelijke positie (je kunt ook van standsverschillen spreken) nadrukkelijk door de kleding aangegeven: De burgemeester droeg een driedelig pak en een hoge hoed; Bromsnor handhaafde de orde in een indrukwekkend politie-uniform; Saartje vervulde haar dienende taak altijd in een kraakhelder schort; en Swiebertje en Malle Pietje, de een een straatarme zwerfver de ander een handelaartje in oude rommel, droegen half kapotte afdankertjes.

kleding als uitdaging

Kleren kunnen ook iets zeggen over de groep waar de drager bij wil horen; door middel van je kleding (of haardracht) vertel je iets over jezelf, soms met soms zonder opzet. De jongens die jaren geleden hun haar lang lieten groeien toen kort haar voor jongens nog algemeen gebruikelijk was, lieten daarmee zien dat ze zich wilden verzetten tegen bepaalde toestanden en gewoontes. Zulke dingen gebeurden vroeger ook wel; toen

vrouwen voor het eerst broeken gingen dragen (onder een korte rok, in de 19e eeuw) gaven ze daarmee aan dat ze de man-vrouwrol wilden veranderen. Hoewel ze er, ondanks hevig verzet, nu in geslaagd zijn om gedeeltelijk dezelfde kleding als de man te kunnen dragen, is er van die rolverandering nog niet veel terecht gekomen.

Het plotseling afwijken van bepaalde kleedgewoontes kan een schokkend effect hebben. Wat dat betreft is de geschiedenis van het spijkerpak wel interessant. Het spijkerpak werd in de eerste eeuw van zijn bestaan, zo ongeveer van 1850 tot 1950, gedragen als werkkleding, voornamelijk in Amerika. In de tijd van James Dean en Elvis Presley gingen opstandige jongeren, ook hier, spijkerbroeken dragen met leren jack's en bijbehorende vetkuif; ze werden nozems genoemd. Vervolgens lieten sommige jongens hun haren groeien en kwam de term 'langharig werkschuw tuig' in omloop. Toch slijt de verontwaardiging na de eerste schok snel: Tegenwoordig lopen b.v. jonge artsen en politici die willen laten zien dat ze met hun tijd meegaan ook met langer haar in spijkerbroeken en leren jasjes. Telkens wanneer dergelijke kledij voor het eerst in steeds 'hogere' kringen verschijnt heeft ze weer een schokkend effect. Bedenk maar eens wat er gezegd zou worden als onze eerste minister op prinsjesdag in een spijkerpak zou verschijnen.

Op deze manier kan kleding dus ook abstracte begrippen als opstandigheid of progressiviteit (vooruitstrevendheid) tot uitdrukking brengen.

Een vooruitstrevende jonge vrouw in spijkerpak, uit een reclame voor het blad 'Handig in Huis'

Voor de vrouw die niet wil wachten op de twee rechterhanden van haar man.

E: Koning en vaderland

Er zijn nog maar weinig landen die koningshuizen hebben, Nederland is er een van. Natuurlijk is onze koningin een concrete figuur, ze bestaat echt; maar koningschap is een abstract begrip. Koningen en koninginnen hebben voor hun volk een speciale betekenis, niet als mens (dat verandert steeds) maar als symbool voor het vaderland.

Het idee 'vaderland' bestaat in onze denkwereld, het is een abstract begrip. Iedereen wordt verondersteld van zijn vaderland te houden; onze afhankelijkheid aan koningshuis en vaderland kan zich op vele manieren uiten: Het uitsteken van de vlag (een nationaal symbool) op verjaardagen van leden van de koninklijke familie; de feestelijk viering van koninginndag; het zingen van vaderlandse liederen; en een geweldig enthousiasme wanneer landgenoten in de sportwereld successen boeken.

Onze vaderlandsliefde wordt in de reclame druk gebruikt als verkoopmiddel: In talloze reclameplaten voor producten van nederlandse bodem wordt door de kleuren rood-wit-blauw een beroep gedaan op onze vaderlandsliefde.

D. van der Kellen, familie-
tafereel, derde kwart van
de 19e eeuw.

F: Liefde en geluk

De abstracte begrippen liefde en geluk, die meestal met elkaar verbonden worden (vind je de 'ware liefde' dan word je gelukkig b.v.), zijn niet uit ons leven weg te denken. Beide begrippen zijn heel moeilijk te omschrijven, maar kunnen wel doormiddel van symbolen of afbeeldingen van situaties worden weergegeven. Een hartje is wel het bekendste symbool van liefde tussen twee mensen. Soms zien we deze liefde de gedaante aannemen van een klein engeltje met pijl en boog; het is Amor, de god van de liefde, die de mensen verliefd maakt door ze met zijn pijlen te treffen. Het begrip liefde kan ook uitgedrukt worden door een afbeelding van een handeling die we met liefde in verband brengen, zoals b.v. zoenen of elkaars hand vasthouden. Behalve de 'grote liefde' bestaan er nog andere liefdes, zoals b.v. kalverliefde, moederliefde, apenliefde, eigenliefde en vaderlandsliefde.

Het begrip geluk wordt meestal gekoppeld aan liefde of bezit. In de reclame wordt veel gebruik gemaakt van ons verlangen naar die drie dingen (liefde, geluk, bezit), waarbij dan vaak de indruk gewekt wordt dat liefde en geluk het gevolg zouden zijn van het bezit (of gebruik) van concrete dingen die gekocht moeten worden. In een Blue-band reclame wordt b.v. gesuggereerd dat ware moederliefde bestaat uit het smeren van Blue-band op de boterhammen van de kinderen, dat dit de kinderen levenslustig en gezond maakt en dat daarmee het geluk van het gezin verzekerd wordt.

Op een 19e eeuwse schilderij treffen we ook een gelukkig gezin aan; hier is het abstracte begrip geluk uitgebeeld doormiddel van de hele situatie: Het gezin bevindt zich in de natuur en de houdingen van de personen zijn zó dat je kunt zien dat ze met elkaar bezig zijn. Hun geluk wordt niet veroorzaakt door iets concreets buiten die situatie, maar door de situatie zelf.

G: Spelletjes van economie, politiek en macht

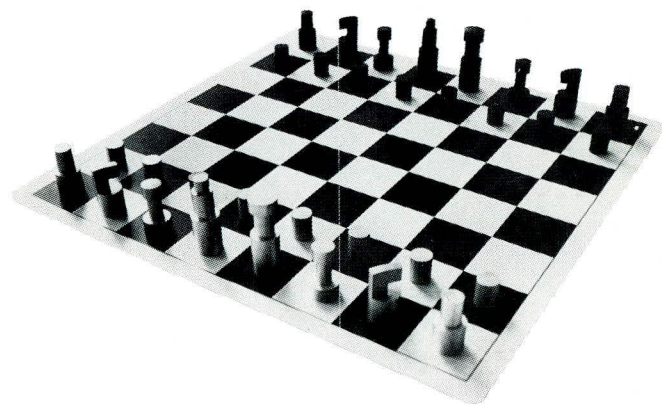
Economie, politiek en macht zijn abstracte begrippen die een belangrijke rol spelen bij het regeren van een land. Vooral economie en politiek zitten zo ingewikkeld in elkaar dat ze eigenlijk op geen enkele manier goed uitgebeeld kunnen worden. We gaan ons daar nu ook niet in verdiepen, maar we gaan eens kijken hoe deze abstracte begrippen in spelletjes worden verwerkt.

Juist die dingen uit de werkelijkheid

waarbij het gaat om winnen of verliezen, om een krachtmeting, vinden we terug in de spelletjes; daarin is de werkelijkheid vereenvoudigd en de dingen die kunnen gebeuren zijn vastgelegd in een schema, de spelregels. In spelen als 'het beursspel' en 'monopoly' gaat het om rijkdom of armoede (economie) en bij 'risk' en 'schaken' gaat het om een verovering doormiddel van tactiek (politiek en macht). Dergelijke spelletjes zijn een abstrahering van iets dat in de werkelijkheid gebeurt en kunnen, juist door hun vereenvoudigde vorm, vaak heel verhelderend zijn over werkelijke situaties.

de vorm van het schaakspel

Van de spelen die je hier ziet is het schaakspel het oudst. De strijd speelt zich a.h.w. af tussen twee landen die proberen om elkaars koning gevangen te nemen. De middelen die hen daarbij ten dienste staan gaan terug op een oude manier van oorlog voeren met raadsheren (lopers), kastelen (torens), ruiters (paarden) en voetvolk (pionnen). Een van de schaakspelen heeft heel herkenbare stukken; het zijn verkleinde maar weinig geabstraheerde afbeeldingen van mensen, dieren en kasteeltorens. De raadsheren zijn hier geestelijken omdat in de middeleeuwen (de tijd waarop een gedeelte van deze figuren teruggaat) een koning vaak hoge geestelijken als raadsheren had. Met de houten stukken wordt tegenwoordig meestal gespeeld; het zijn zulke verregaande abstraheringen van de werkelijkheid dat alleen het paard nog maar direct herkenbaar is. De zwarte en zilveren stukken zijn in hun vorm weer verregaande abstraheringen van de houten stukken; de vormen zijn helemaal abstract, zodat je stukken met een min of meer gelijk formaat zoals de torens en de lopers gemakkelijk door elkaar kunt halen. Zo'n spel, dat inhoudelijk al een abstrahering is van iets dat in de werkelijkheid gebeurt, kan in zijn vormen dus ook nog helemaal abstract zijn.

V. Huszar, schaakspel, 1921.

Je hoort wel eens zeggen: 'abstracte kunst is kunst die niets voorstelt', of 'abstracte kunst is kunst met rechte lijnen en hoekige vormen'. Beide beschrijvingen zijn maar een beetje waar. Als je ervan uitgaat dat er alleen maar concrete dingen bestaan, dan kun je zeggen dat abstracte kunst niets voorstelt; maar er zijn zoals we gezien hebben ook abstracte begrippen, meningen, gevoelens en ervaringen, die thuishoren in de denkwereld. Deze abstracte begrippen hebben geen zichtbare vorm maar ze bestaan wel. Eigenschappen, systemen en schema's horen ook tot de abstracte begrippen. Schema's en systemen worden vaak zichtbaar gemaakt met behulp van rechte lijnen en hoekige vormen; denk maar eens aan de figuren uit je meetkunde boek of aan een schaakbord. Soms vind je op een abstract schilderij rechte lijnen en hoekige vormen, maar lang niet altijd. Je kunt zeggen: abstracte kunst is kunst waarvan de gebruikte vormen geen afbeelding zijn van een concreet ding.

J. de Winter, wilskracht, 1916.

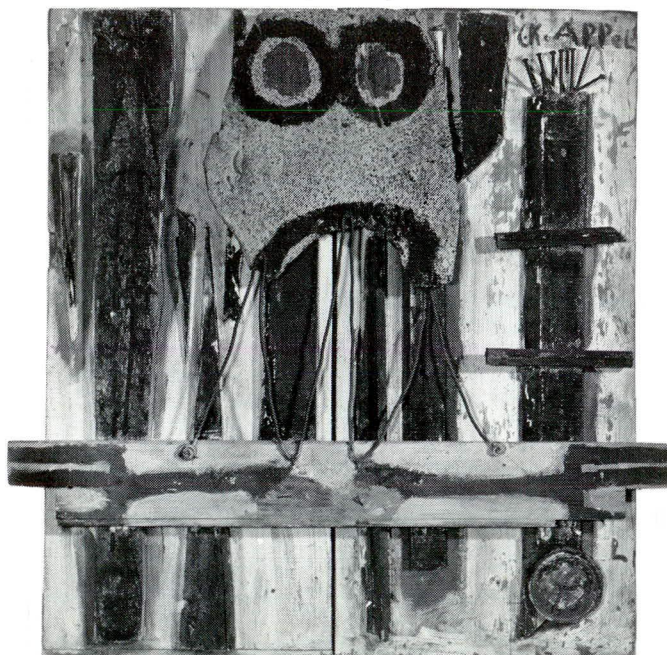
A. Wat kleuren, lijnen, vormen, materialen en werkwijzen kunnen vertellen over een kunstwerk.

Wanneer je een abstract begrip wilt uitbeelden, b.v. een bepaald gevoel of een ervaring, dan sta je voor een probleem, want abstracte begrippen hebben geen zichtbare vorm die je kunt natekenen. Je moet in dat geval op de een of andere manier proberen om door middel van bepaalde vormen en kleuren zo'n begrip op te roepen in de gedachten van degenen die de uitbeelding te zien krijgt. Je kunt dit doen door een concreet voorwerp af te beelden, zoals b.v. een schemerlamp voor 'gezelligheid'; een andere mogelijkheid is, dat je een abstract begrip uitdrukt door kleuren die er voor je gevoel mee te maken hebben en/of vormen die niet op bepaalde con-

crete dingen lijken, maar de gedachte aan een begrip of een handeling oproepen. Aan kleuren, lijnen en (abstracte) vormen op zichzelf kunnen ook betekenissen gehecht worden; een kleur kan overkomen als b.v. vrolijk, somber, warm, koud, dreigend of teer; lijnen kunnen b.v. krachtig zijn, soepel, woest, zwaar, of teer; vormen kunnen b.v. agressief zijn, rustig, beweeglijk, week of stoer. Dergelijke eigenschappen van kleuren, lijnen en vormen, die met je gevoel te maken hebben, bestaan alleen maar op het moment dat iemand er naar kijkt in de denkwereld van die persoon; ze worden niet door iedereen op dezelfde manier ervaren. Een schilder die in een abstract kunstwerk een abstract begrip (b.v. wilskracht of storm) wil uitbeelden, kiest dan ook de kleuren, lijnen en vormen die hij daar persoonlijk het meest geschikt voor vindt; door middel van de titel kan hij het voor een ander makkelijker maken om hem te volgen. De betekenis van een dergelijk abstract kunstwerk komt op die manier ergens te liggen tussen de bedoelingen die de kunstenaar gehad heeft en de gedachten die het bij een ander oproept.

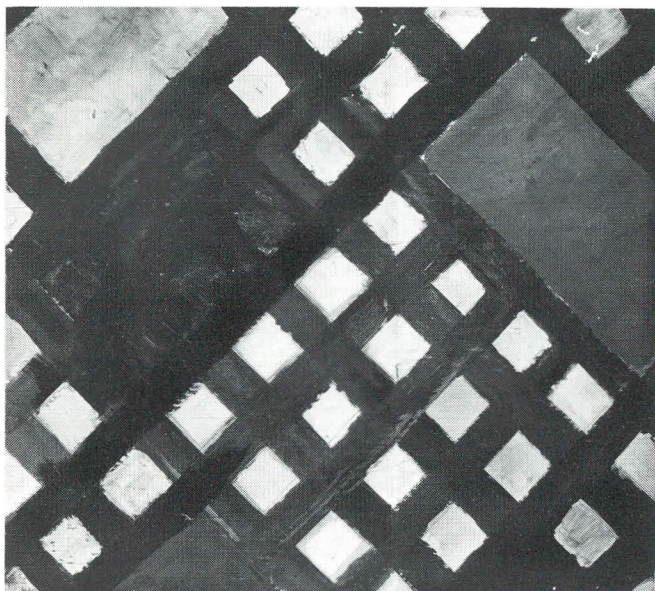
Er is ook nog een andere kant aan deze abstracte kunstwerken die iets toevoegt aan de betekenis, n.l. het gebruikte materiaal en de manier van werken. Wanneer een schilder in zijn manier van werken afwijkt van de heersende gewoontes op dat gebied, dan doet hij een heel duidelijke uitspraak over de bestaande kunst van dat moment. Hij kan daarmee dingen zeggen zoals: 'ik heb niks te maken met het precies naschilderen van bestaande dingen of het maken van vormen met lineaal en passer; als ik een hevig gevoel

K. Appel, 'drift op zolder', 1947.

wil uitdrukken, dan zal ik ook zó woest schilderen, dat iedereen ziet dat het hevig is' of 'het is onzin dat je kunst alleen kan maken met olieverf of uit brons; met oud hout en roestige spijkers kan ik tenminste iets vertellen over mijn eigen leven, dat ik slijt op een tochtige zolder'.

Bij abstracte kunst worden de titels lang niet altijd van te voren gekozen. Dikwijls werkt de kunstenaar heel spontaan, zonder zich bij alles heel lang af te vragen wat hij zal doen en waarom; achteraf wordt er dan, op grond van de gedachten die het ontstane werk bij de kunstenaar oproept, een naam aan gegeven. In dat geval ligt de betekenis van zo'n kunstwerk juist hoofdzakelijk in de gekozen (spontane) werkwijze en het gebruikte materiaal.

Th. van Doesburg, contra-compositie, 1924.

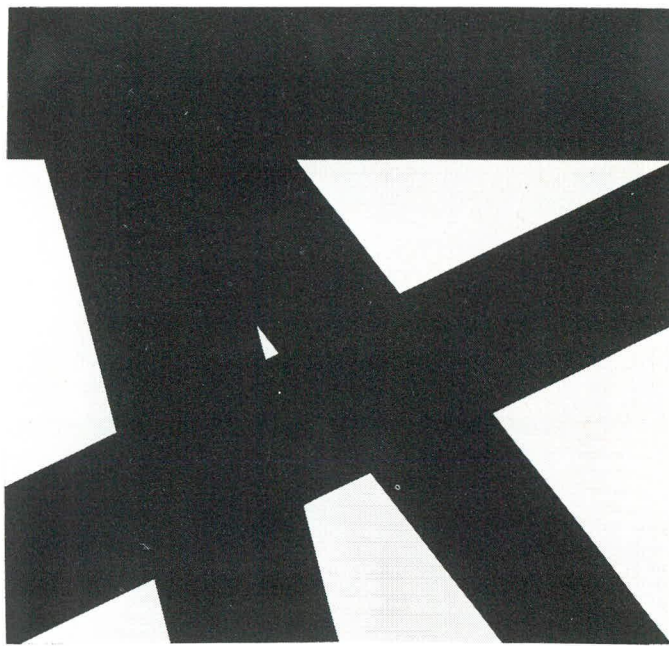
B. Wat een kunstwerk kan vertellen over kleuren, lijnen, vormen, materialen en werkwijze.

Een kunstwerk bestaat, zoals we al gezien hebben, uit de volgende onderdelen: kleur, lijn, vorm, materiaal, op een bepaalde manier aangebracht of verwerkt. Deze onderdelen kunnen gebruikt worden als middelen om iets te zeggen over concrete dingen of abstracte begrippen die bestaan buiten het kunstwerk. Maar diezelfde middelen kunnen ook gebruikt worden om ons iets duidelijk te maken over kleuren, lijnen, vormen of materiaal zelf of over de werkwijze die gevolgd is, dus over dingen binnen het kunstwerk zelf.

Wanneer je een concreet ding precies wilt naschilderen, dan bepaalt dat ding eigenlijk al waar en hoe je je kleuren en lijnen op het doek moet zetten en hoe

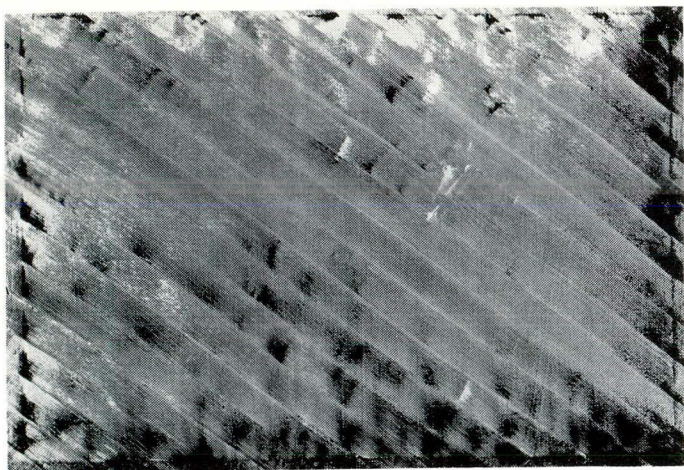
de vormen uiteindelijk worden; wanneer je abstract werkt moet je dat helemaal zelf uitmaken. Je staat dan voor de taak om een leeg vlak naar eigen goeddunken te voorzien van kleuren, lijnen en vormen zonder dat ze op bestaande voorwerpen gaan lijken.

Van Deene, Van Doesburg en Domela hebben ernaar gestreefd om in hun werk een zo evenwichtig mogelijke verdeling van het vlak te maken en die evenwichtigheid met de kleuren te versterken. Van Doesburg en Domela wilden bij die verdeling alleen maar rechte lijnen gebruiken terwijl Van Deene de gebogen lijn het meest geschikt achtte voor zijn doel. Deze schilders vertrouwden bij het plaatsen van lijnen en kleuren in hun werk op hun persoonlijk gevoel voor verhoudingen en evenwicht. Struycken, die vooral geïnteresseerd is in het zichtbaar maken van systemen, gebruikt niet zijn gevoel bij het plaatsen van lijnen of kleurvlakken in zijn werk, maar een getallensysteem dat ook voor anderen controleerbaar is.

P. Struycken, wetmatige beweging, 1967.

Door kunstenaars als Wichmann, Armando en Van Koningsbruggen wordt vooral de handeling van het maken van een kunstwerk aan de orde gesteld. Wichmann werkte vaak in klei en hoewel dit beeldhouwwerk van kalksteen is kun je er de handeling van het 'tot een vorm kneden' in terugvinden. Armando houdt zich in zijn tekening bezig met de herhaalde handeling van het zetten van stipjes op min of meer regelmatige afstanden van elkaar. Zowel door Wichmann als Armando zijn de eigenschappen van hun materiaal (kalksteen en potlood) door de totale afwezigheid van een herkenbare voorstelling of een duidelijk systeem sterk benadrukt.

R. van Koningsbruggen, compositie, 1972.

Van Koningsbruggen heeft een bepaalde handeling die met schilderen te maken heeft en de eigenschappen van verf en kwast tot onderwerp van zijn schilderijen gemaakt. Door telkens opnieuw, baan na baan, een kwast vol verf op het doek leeg te strijken laat hij ons een heel nieuwe, onverwachte kant van het schilderen zien.

ZAAL 10 : SYMBOLEN EN PERSONIFICATIES.

Concrete dingen kunnen bij-betekenenissen hebben die je er niet zomaar aan kunt zien (zoals b.v. de appel, die 'verleiding' kan betekenen); wanneer zo'n ding een algemeen bekende bij-betekenis heeft wordt het een symbool genoemd. Een symbool is een ding dat door een bepaalde bij-betekenis een abstract begrip uitdrukt. Abstracte begrippen kunnen ook de gedaante van een persoon krijgen; zo'n persoon, die vaak herkenbaar is gemaakt door speciale voorwerpen die hij

of zij bij zich heeft 'symboliseert' het abstracte begrip. Men spreekt in dat geval van personificatie.

A. Hedendaagse symbolen.

In vroeger eeuwen werd heel veel gebruik gemaakt van symbolen; tegenwoordig is dat niet meer zo. Een aantal symbolen heeft de eeuwen overleefd, zoals b.v. Magere Hein (symbool van de dood), die een zeis bij zich heeft waarmee hij de levens wegmaait. Een ander symbool dat we allemaal nog kennen is het kruis; het staat op de graven, wordt aan kettinkjes gedragen, verschijnt ook in stripverhalen: Het kruis is het christelijk symbool van de redding van de mens door de kruisiging van Christus. Tegenwoordig ontstaan er ook wel nieuwe symbolen zoals b.v. de motorfiets (liefst een Harley-Davidson), die een symbool werd voor de rebelse jongeren van de vijftiger jaren. Het kind is een eeuwenoud symbool van onschuld dat we ook nu nog kennen; op een 17de eeuw schilderij zien we een klein kind een rotte appel uit een mand in een groentekraam pakken. Eén rotte appel kan een hele mand vol bederven (het kwaad is besmettelijk), maar het kind (de onschuld) voorkomt dit.

J. Wtewael, groentevrouw, 1618.

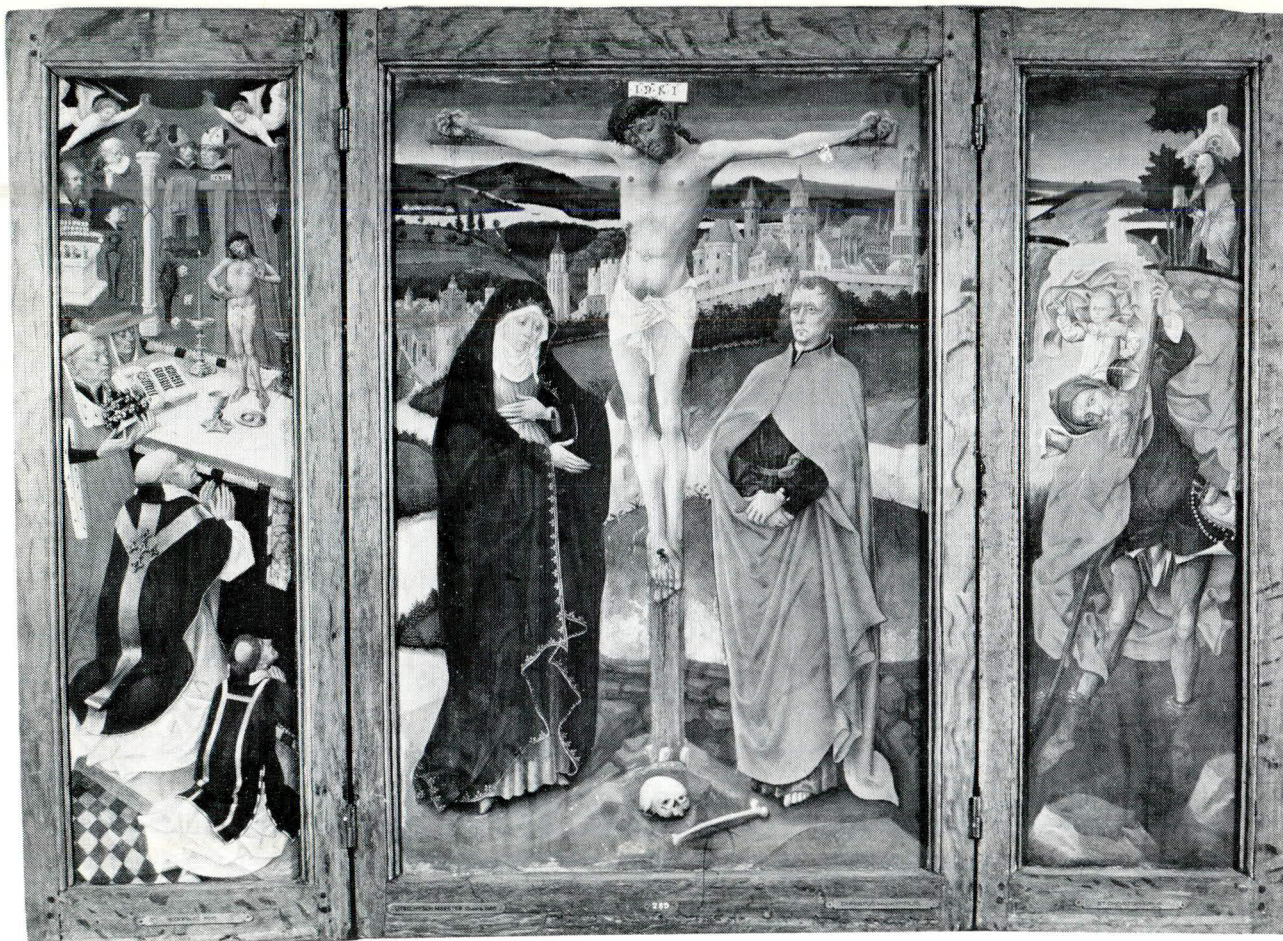
B. De gerechtigheid.

De gerechtigheid, Justitia (Justitie) wordt vaak voorgesteld als een vrouw met bepaalde voorwerpen. Deze voorwerpen kunnen, ook zonder haar, de gerechtigheid symboliseren. Vrouwe Justitia heeft hier een weegschaal en een zwaard vast; met de weegschaal 'wikt en weegt' ze voor ze 'beschikt', met het zwaard straft ze. Eigenlijk hoort ze ook een blinddoek voor te hebben, omdat ze zonder aanzien des persoons moet oordelen, maar dat is hier (en ook in zaal 6) niet het geval. Op het portret ter nagedachtenis van een jurist treffen we verschillende voorwerpen aan die de gerechtigheid symboliseren, zoals de weegschaal en het zwaard en de stenen tafelen waarop volgens het bijbelverhaal de Tien Geboden stonden (beide bovenaan).

J. van Damast, vrouwe Justitia, derde kwart van de 17e eeuw.

Utrechts handschrift, eind 15de eeuw.

Onbekende Utrechtse schilder, Kruisiging, omstreeks 1460.

C. Christelijke symbolen.

Het Christelijk geloof heeft heel veel symbolen gekend, zoals b.v. het kruis. In de tijd dat dit drieluik door een Utrechtse schilder gemaakt werd (ca.1470) hadden de voorstellingen geen uitleg nodig omdat de meeste mensen goed bekend waren met de verhalen uit de bijbel en ook met de symbolische betekenis van bepaalde voorwerpen, figuren en gebeurtenissen. Dit drieluik symboliseert als totaal de redding van de mens door het offer dat Christus bracht, zijn dood aan het kruis. Op het middenpaneel zie je dit offer, Maria (Christus' moeder) en Johannes (zijn volgeling) staan erbij; uit de wonden van Christus stroomt bloed en water, aan de voet van het kruis liggen een schedel en een bot, de overblijfselen van de eerste mens, Adam, die volgens een legende begraven lag op de plek waar Christus gekruisigd werd. Op het linker luik zie je een mis; in de mis die in de katholieke kerk wordt opgedragen, wordt het offer van Christus met symbolische handelingen herdacht; de miswijn die gedronken wordt is een symbool van het bloed van Christus en de hostie (een stukje brood) die gegeten wordt is een symbool van het lichaam van Christus. Je ziet hier een bijzondere mis, n.l. de Gregorius-mis. Paus Grego-

rius kreeg een keer toen hij de mis opdroeg een visioen te zien van Christus die hem zijn wonden toonde en daarbij verschenen ook de voorwerpen en personen die een rol gespeeld hadden bij het lijden van Christus, zoals b.v. de hamer en spijkers waarmee hij aan het kruis genageld werd. Op het rechter paneel wordt Christus als kind door de heilige Christophorus (Christoffel) over een rivier gedragen. Het kind is herkenbaar als Christus door een zegenend gebaar dat hij maakt en een bol met een kruisje erop, die hij in zijn hand houdt, een teken van macht. Omdat Christoffel Christus veilig over de rivier heeft gedragen werd geloofd dat je, wanneer je er op uit moest, een dag lang geen ongelukken zou krijgen als je eerst een beeld van Christoffel gezien had. In heel veel kerken stond dan ook vlak bij de ingang een Christoffelbeeld, zodat iedereen er vlug even een blik op kon slaan zonder echt de kerk binnen te gaan. Dergelijke voorstellingen waren toen voor de meeste mensen even leesbaar als de Donand Duck voor ons. Op allerlei Christelijke voorstellingen zie je steeds dezelfde mensen en voorwerpen op dezelfde manier afgebeeld. Er waren dus vaste gewoontes op dit gebied, die zowel bij de kunstenaars als bij de toeschouwers bekend waren.

D. De slapende Mars?

Soms tref je op oude schilderijen voorstellingen aan, waarvan niet met zekerheid gezegd kan worden of ze symbolisch bedoeld zijn of niet. De zogenaamde Slapende Mars van Hendrick Ter Brugghen (1629) is zo'n geval. Het is niet met zekerheid te zeggen of we hier te doen hebben met zomaar een slapende soldaat of met de oorlogsgod Mars, die in slaap gevallen is. Wanneer dit laatste het geval is, dan krijgt het schilderij een speciale betekenis in verband met de 80-jarige oorlog die toen gevoerd werd. Het schilderij zou dan een symbolische betekenis kunnen hebben, een soort vredesboodschap kunnen zijn. De met kettingen vastgebonden oorlogswapens op de lijst symboliseren de vrede ook.

H. Ter Brugghen, 'slapende Mars', 1629.

Dat het hier om de slapende oorlogsgod Mars zou gaan wordt in elk geval wat later door Vondel beweerd als hij een lofdicht op dit schilderij maakt.

Bepaalde voorwerpen werden, vooral in de 17de en 18de eeuw verbonden met de vergankelijkheid van het bestaan; de doodskop is wel een van de bekendste. Op een Vanitas-stilleven (stilleven met voorwerpen die op de vergankelijkheid, ijdelheid, van het leven) duiden vinden we een aantal van deze voorwerpen bij elkaar. Het is een stilleven dat gemaakt werd ter nagedachtenis van onze zeeheld Maarten Harpenszoon Tromp. Allereerst is er de doodskop, die direct aangeeft dat je andere voorwerpen wellicht ook als symbolen voor vergankelijkheid kunt opvatten. De schelp b.v. kan betrekking hebben op de verzamelwoede van bijzondere voorwerpen als mooie schelpen, die toen heerste; indirect wordt hier met de schelp gezegd dat bezit niet meegenomen kan worden als je dood gaat. In de veldfles zou (maar dat is niet zeker) levenswater gezeten kunnen hebben, dat nu op is. Met een muziekinstrument kan in dit verband bedoeld worden: het leven is net zo vergankelijk als de klanken van muziek, die direct weer wegsterven. De vergelijking van een uitgegane kaars met een beëindigd leven ligt tamelijk voor de hand, hoewel hij niet veel in de

ze vorm voorkomt. Vaak duidt een pijp die gerookt wordt op vergankelijkheid, maar hier ligt de pijp leeg met de tabak erbij. Voor kennis (uit boeken) geldt hetzelfde als voor bezit, je kunt het niet meenemen in je graf. Het zwaard en de lauwerkrans duiden wellicht op de roemruchte daden van Tromp tijdens zijn leven. Het is wel belangrijk om te onthouden dat de voorwerpen die je hier bij elkaar ziet, lang niet altijd en overal symbolen van vergankelijkheid zijn. Of je ze zo moet opvatten is helemaal afhankelijk van de omstandigheden waarin je ze aantreft; een gedoofte kaars b.v. kan in combinatie met andere voorwerpen een heel andere betekenis hebben. Wanneer een voorstelling bedoeld is als een 'Vanitas' dan zijn er meestal meerdere symbolen die daarop wijzen en elkaars betekenis versterken. Je kunt een Vanitas-stilleven opvatten als een waarschuwende vinger: 'je moet je leven goed besteden, niet teveel aardse dingen najagen, want het vervliegt snel'. Datzelfde soort waarschuwingen komen we ook veelvuldig tegen in de literatuur van die tijd; het volk werd b.v. in boeken tot deugdzzaamheid aangespoord door symbolische plaatjes met daarbij verklarende versjes of teksten. Deze 'plaatjes met praatjes' werden 'emblemata' genoemd.

P. Steenwijck, Vanitas-stilleven, midden 17de eeuw, Museum 'de Lakenhal', Leiden.

E. Personificatie.

Abstracte begrippen kunnen ook verbeeld worden door menselijke gedaanten. Als ze geen herkenningstekenen bij zich hebben kan een bepaalde handeling aangeven welk begrip bedoeld wordt óf het wordt erbij gezet. Je ziet hier een paar personificaties zonder herkenningstekenen (b.v. 'de vier windstreken' en 'leven en liefde'), maar ook een paar met herkenningstekenen, zoals Justitia met weegschaal en zwaard, en Vadertje Tijd met zeis (dood) en zandloper (voorbijgaande tijd).

ZAAL 11 : DE FIGURATIEVE VERBEELDING VAN CONCRETE DINGEN.

Wanneer je in een kunstwerk de vormen kunt herkennen als concrete dingen dan wordt zo'n werk 'figuratief' genoemd. Het woord figuratief slaat alleen op vormen en is dan het tegenovergestelde van abstract in de zin van 'abstracte vormen'. Met betekenis heeft het woord 'figuratief' niets te maken.

A. Mensen.

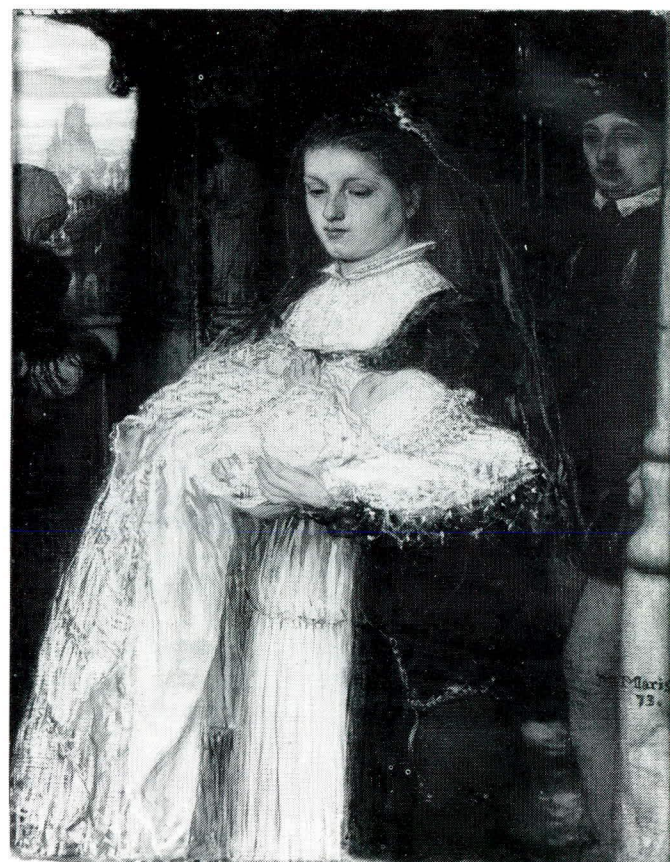
Laten we eens kijken naar de menselijke figuur. Een mens is een concreet ding, en alle kunstwerken in de linker helft van de zaal stellen mensen voor; geen van deze menselijke figuren heeft een bij-betekenis; ze zijn geen van allen symbolen voor een abstract begrip. Wanneer je de kunstwerken bekijkt zul je merken dat de figuren, hoewel ze allemaal als mensen herkenbaar zijn, onderling veel verschillen. Die verschillen

worden niet veroorzaakt door het feit dat geen twee mensen precies gelijk zijn, maar door de uiteenlopende opvattingen van de kunstenaars over het maken van kunst. Elk van deze kunstwerken wijkt op een bepaalde manier af van de zichtbare werkelijkheid, de een weinig, de ander heel veel. Hoewel we hier te maken hebben met figuratieve voorstellingen van concrete mensen, vertellen ze ons toch door manier van uitbeelden een abstract verhaal: in de manier van uitbeelden (net echt, als een kindertekening, sterk geabstraheerd) geeft de kunstenaar zijn mening weer over wat volgens hem kunst eigenlijk moet zijn b.v. 'kunst moet de zichtbare werkelijkheid zo goed mogelijk imiteren' of 'kunst moet de dingen die niet zichtbaar zijn (karakters, constructie e.d.) zichtbaar maken' of 'kunst moet iets zeggen over de kunstenaar'. Een figuratief kunstwerk heeft dus, door de manier waarop het gemaakt is, door de vormen die gebruikt zijn ook een bij-betekenis die abstract is: de opvatting over kunst van de kunstenaar.

B. Bomen.

Je kunt hier het verhaal bij A nog een keer lezen, maar steeds voor 'mens' of 'menselijke figuur' in gedachten 'boom' invullen.

M. Maris, doopgang, 1873.

H. Kamerlingh Onnes, twee vrouwen, 1954.

W. Maris en Th. de Bock, slootkant, eind 19de eeuw.

Ch. Toorop, gezicht op Utrecht, 1917.

Th. van Doesburg, knielende vrouw, 1917.

J. van Deene, laantje, 1912.

W. van Leusden, boom, 1916.

ZAAL 12: FANTASIE

A. Persoonlijke verbeelding.

Concrete dingen of handelingen kunnen voor iemand een persoonlijke bij-betekenis hebben, die ook symbolisch is. Je kunt als je een abstract begrip wilt uitbeelden concrete dingen bij elkaar zetten die de gedachte aan dat abstracte begrip bij je oproepen; het kan ook wel zo zijn dat dit dezelfde gedachte bij een ander oproept, al zijn het geen algemeen geldende symbolen. De twee paardjes van Kuilenburg drukken 'vreugde' uit; dat is moeilijk te raden. De schilderijen van Appel en Moesman heten beide 'ontmoeting'; de symbolische betekenis van deze schilderijen komt, ondanks de persoonlijke verbeelding van de kunstenaars vrij duidelijk over: de ontmoetingen liggen in het seksuele vlak.

B: De surrealistische formule.

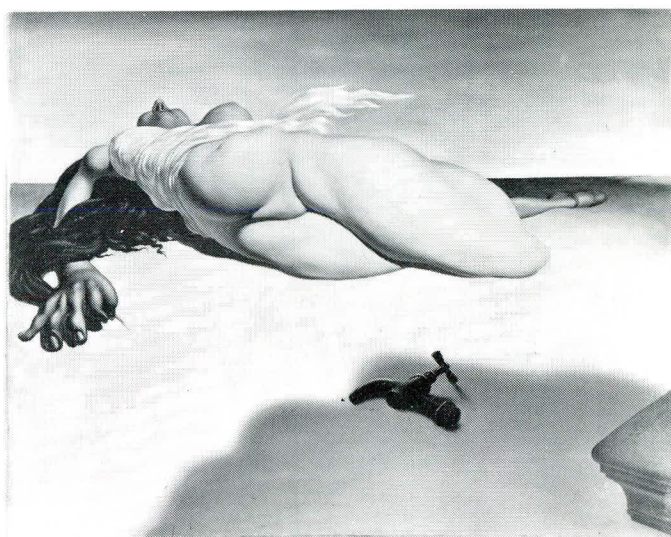
Wanneer je in een voorstelling concrete dingen bij elkaar zet die in werkelijkheid in die combinatie nooit voorkomen, ontstaan er 'onwerkelijke' beelden die doen denken aan situaties uit je dromen. Iedereen heeft wel eens meegemaakt dat in een droom (vaak vlak voor je inslaapt of wakker wordt) allerlei dingen die je los van elkaar beleefd hebt, soms zelfs met een lange tijd ertussen, plotseling op een vreemde manier door elkaar heen gaan lopen. In de twintiger jaren van deze eeuw begon een aantal kunstenaars dit verschijnsel in hun werk na te bootsen. Ze werden 'surrealisten' genoemd (surreëel = bovennatuurlijk.) Het maken van vreemde combinaties van beelden was op zichzelf niet helemaal nieuw. In de vorige eeuw had er al een vorm van huisvlijt bestaan die zonder enige bijgedachte beoefend werd: het uitknippen en opplakken van allerlei plaatjes op b.v. een kamerscherm. Ieder plaatje stelt op zichzelf een concreet ding voor maar door de combinatie van heel veel van die plaatjes ontstaat een beeld, waarvan je de betekenis helemaal zelf in moet vullen. Bij de surrealistische kunstwerken is dat niet het geval; de surrealisten brengen met de vreemde combinaties van dingen in elk geval een betekenis in één bepaalde richting over, zoals b.v. Moesman in zijn 'ontmoeting' de gedachte aan een seksuele ontmoeting oproept en Pyke Koch in zijn 'suicide et souvenir' aan de persoonlijke ervaringen van iemand in de stad Utrecht.

J.H. Moesman, ontmoeting, 1932.

W. van Kuilenburg, vreugde, 1933.

K. Appel, de ontmoeting, 1951.

ZAAL 13: EEN ABSTRACTE VORM VOOR CON-
CRETE DINGEN.

Geen van de werken die hier hangen is helemaal abstract, behalve misschien het landschap van Jef Diederer, hoewel je daar nog over kunt twisten; voor allemaal geldt dat ze zonder de titel moeilijk herkenbaar zouden zijn.

K. Appel, de drenkelinge, 1964.

A. De eigenschappen van concrete dingen.

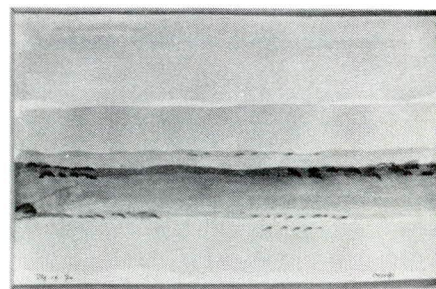
Een concreet ding is aan zijn vorm het meest herkenbaar, maar dat wil nog niet zeggen dat de vorm voor dat ding dan ook het meest typerend is. De meeste dingen hebben ook eigenschappen die niet zonder meer zichtbaar zijn, maar waar je wel dicht aan denkt als je zo'n ding ziet, of hoort noemen, b.v.: als je het woord 'drenkeling' hoort, dan denk je er niet het eerst aan hoe iemand er precies uitziet als hij verdronken is, maar eerder aan de angst en de ellende van het slachtoffer en in tweede instantie ook aan de vage verhalen die je misschien wel eens gehoord hebt over de toestand waarin ze een drenkeling uit het water halen. Dergelijke gevoelens van onbehagen die je krijgt bij het zien of horen van iets, zijn even werkelijk als het concrete ding zelf; in het schilderij 'de drenkelinge' van Karel Appel tref je niet het beeld aan van een 'concrete werkelijkheid', maar van de 'gevoelde werkelijkheid'. Zoiets is ook het geval met het landschap van Diederer. Doormiddel van de kleuren drukt hij bepaalde gevoelens over het landschap uit, maar bovendien heeft hij zich bezig ge-

houden met de opbouw (constructie) ervan; hij vond behalve de kleurigheid de horizontale ligging en de stapelingen van wolken de belangrijkste eigenschappen van het landschap.

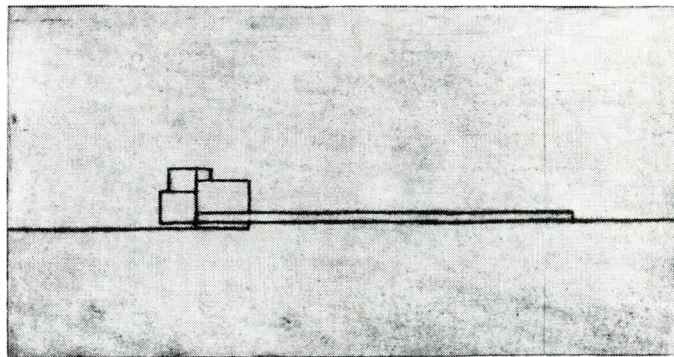
Ook voor Cassée was, in de gekleurde landschapjes, de kleur en de horizontale ligging het meest van belang, dat laatste meer nog dan bij Diederer. In een ets die 'landschappelijk' heet houdt hij zich met de constructie van landschappen in het algemeen bezig: een horizontale lijn met daarop een paar rechthoekige elementen, die de verticale positie van alles wat in het landschap kan staan (bomen, huizen, bergen) aanduiden.

Ook Lou Loeber is geïnteresseerd geweest in de constructie van het landschap. Haar schilderij heet 'rots'; ze heeft de vormen van de rots en de bomen daarop ontleend en geabstraheerd tot meetkundige vormen, waarmee ze de rots weer heeft opgebouwd.

D. Cassée, landschap, 1970.

D. Cassée, landschappelijk II, 1968.

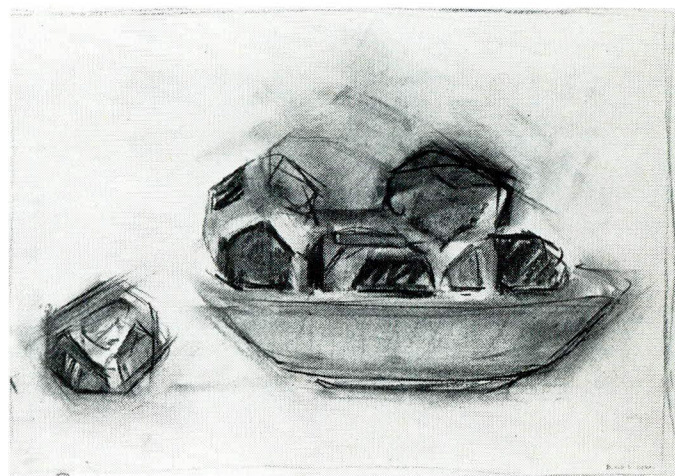
J. Diederer, landschap, 1959.

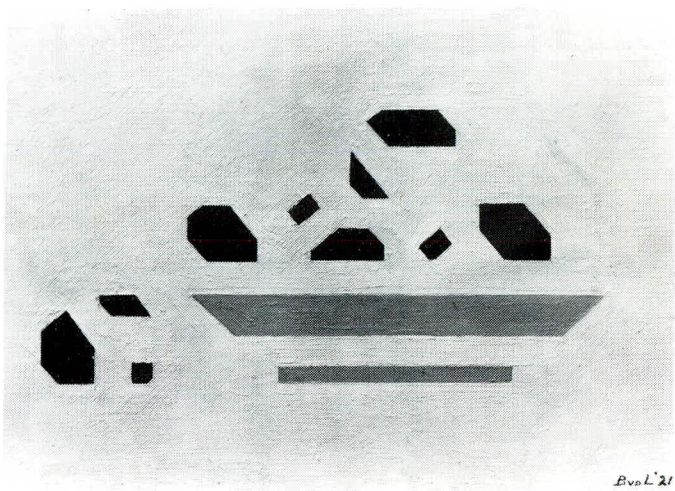
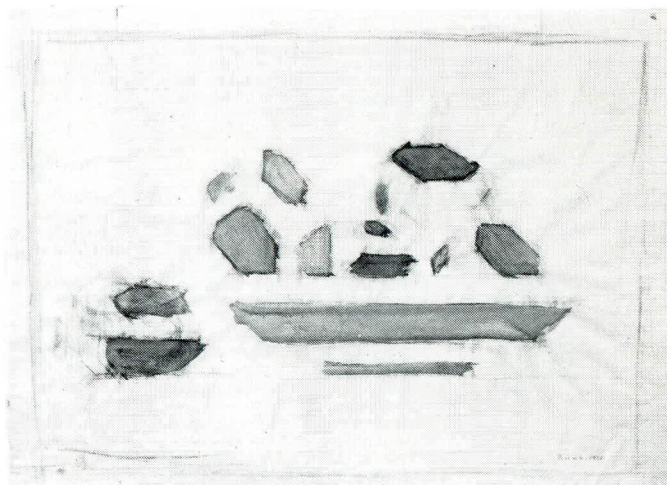
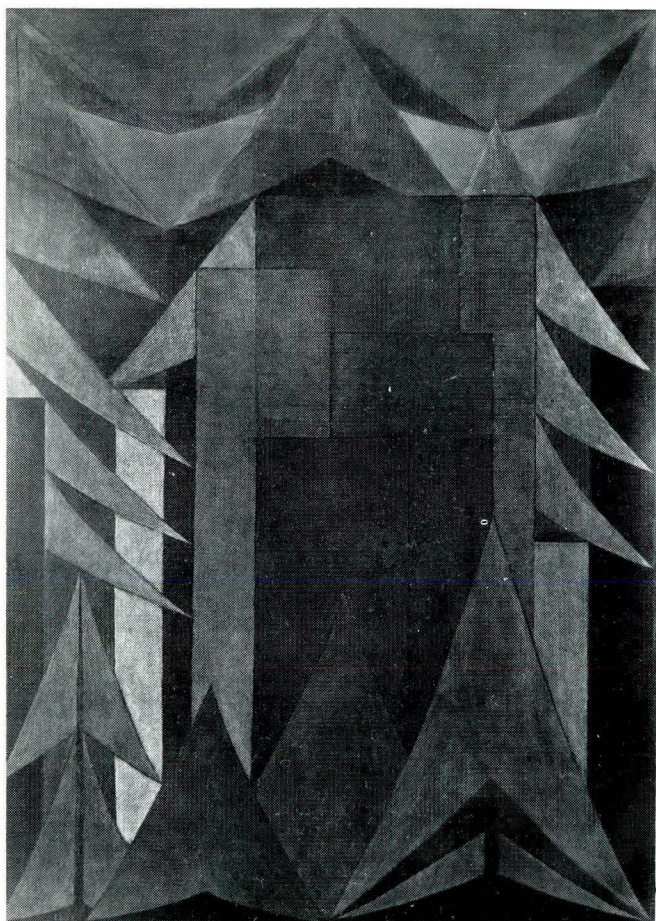
B: Een proces van abstraheren

Bart van der Leek bouwde zijn schilderijen meestal op uit kleine blok-achtige vormpjes tegen een witte achtergrond. De serie 'schaaltje met appels' laat heel duidelijk zien hoe hij stap voor stap, door steeds verder te abstraheren, naar zijn doel toewerkt. De eerste tekening is een tamelijk natuurgetrouwe weergave van de schaal met appels; wel zijn de appels en de schaduwplekken al een beetje hoekig van vorm. In de tweede tekening heeft hij de vormen nog hoekiger gemaakt en bepaalde delen, vooral waar schaduw was, scherp afgebakend en opgevuld. De derde tekening is in kleur; er is een aantal hoekige stukken overgebleven en de rest is helemaal weggefallen. Het schilderijtje lijkt veel op de laatste tekening, hoewel de kleurvlakjes niet helemaal op dezelfde plaats staan; het schetsmatige van de tekening is nu helemaal verdwenen en de kleuren zijn heel helder geworden.

B. van der Leek, vier maal een schaal met appels, 1921. De drie tekeningen zijn uit de collectie van het Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterloo.

L. Loeber, rots, 1923.

Tentoonstelling:

De technische kant van de tentoonstelling werd verzorgd door de Heren van Lunteren, Rombout, van Rooy en Crebolder van het Centraal Museum.

Fotowerk werd verzorgd door de fotodienst van de Gemeente Utrecht.

Bruikleengevers:

Museum 'de Lakenhal', Leiden

Poppentheater en museum Guido en Felicia van Deth, Den Haag

Toneelmuseum, Amsterdam

Nederlandse Spoorwegen, Utrecht

Openbare Werken, Utrecht

Fa. Lampe, Utrecht

C & A, Utrecht

Ben Koevoets, Utrecht

Hedendaagse Kunst, Utrecht

Aartsbisschoppelijk Museum, Utrecht.

Boek:

Uitgave: edukatieve afdeling van het Centraal Museum, Utrecht

Basis ontwerp: Anthon Beeke; lay-out: edukatieve afdeling C.M.

Druk: Drukkerijk Elinkwijk, Utrecht

Foto's: Museum 'de Lakenhal', Leiden
Rijksmuseum Kröller-Müller,
Otterloo, Koninklijke Bibliotheek, Brussel en Centraal Museum Utrecht.

Behalve de houtsnede van Adam en Eva (uit: De claris mulieribus van Boccaccio, in 1487 door Aegidius van Heerstraten te Leuven gedrukt, coll. Koninklijke Bibliotheek, Brussel), de allegorie op de dood van Tromp (door P. Steenwijck, coll. Museum 'de Lakenhal', Leiden) en drie tekeningen van een schaalte met appels (door B. van der Leek, coll. Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterloo) bevinden alle afgebeelde kunstwerken zich in de collectie van het Centraal Museum, Utrecht.

Dit boekje is gemaakt bij de tweede schooltentoonstelling die (evenals de vorige: Ruimte en Perspectief) georganiseerd is door een werkgroep van het Centraal Museum en leraren uit het voortgezet onderwijs. De leden van de werkgroep zijn: Matty Veldkamp, Joop de Vries, Ineke Voorsteegh, Roland Schier, Yvo Smit, Jacobien de Rooy, Jos de Meyere, Toos van Kooten, Ben Koevoets, Co van Gasteren, Nico Brederoo en Hoos Blotkamp.

